

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

Розвиток зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку
Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 601 групи
заочної форми навчання
спеціальності «Середня освіта
(українська мова та література)»
Личук Вікторія Любомирівна
Науковий керівник:
проф. Ковтун А.А.
Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

Від «__» _____ 2021 р.

Зав. кафедри _____ Колесник Н. С.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Мовна компетенція як складник комунікативної компетенції.....	6
1.2. Психолого-педагогічні особливості середнього шкільного віку.....	13
1.3. Напрями роботи з розвитку мовлення учнів середнього шкільного віку.....	24
РОЗДІЛ II..... ЕЛЕМЕНТИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОГРАМІ ТА ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	31
2.1. Поетапне формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови).....	31
2.1.1. Збагачення мовлення синонімами, забутими словами, іншомовними словами тощо.....	32
2.1.2. Переказування чужого мовлення (переказ).....	36
2.1.3. Самостійна побудова власного висловлювання.....	40
2.1.4. Самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях.....	44
2.2. Система завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку (за чинними підручниками з української мови).....	47
2.2.1. Вправи на формування уміння слухати.....	49
2.2.2. Вправи на формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання.....	52
2.2.3. Вправи на формування уміння створювати власне висловлювання.....	55
РОЗДІЛ III ЗБАГАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ 10-15 РОКІВ (ЗА ТЕКСТАМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)....	63
3.1. Розробка уроку.....	63
3.2. Види вправ з розвитку мовлення.....	67
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти України, навчальними концепціями, чинними програмами з рідної (української) мови нині першочерговою є мовленнєва підготовка школярів, яка має за мету формування мовної особистості випускника середньої школи, зокрема вироблення навичок та вмінь комунікативно виправдано застосувати засоби мови у різноманітних життєвих ситуаціях. Окреслене завдання реалізується передусім під час роботи над розвитком мовлення (мовленнєва змістова лінія програми). Головна роль мовленнєвої змістової лінії полягає у забезпеченні цілеспрямованого формування та удосконалення навичок і вмінь у всіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі (мовленнєва компетенція). Робота над мовною теорією, формування знань, умінь та навичок з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення учнів.

Розробку окремих методичних питань із розвитку мовлення учнів у ХІХ ст. досліджували такі вчені, як А. Алфьоров, М. Бунаков, Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський, В. Шереметьєвський та ін. У першій половині ХХ ст. у дослідженнях В. Голубкова, М. Рибникової, В. Масальського, О. Міртова, О. Пешковського С. Чавдарова та ін. сформовано теоретичні основи нинішньої методики розвитку мовлення в тому числі визначено мету, завдання, накреслено головні шляхи реалізації цих завдань. Подальшого розвитку окреслені питання набули в працях в В. Капінос, Д. Кравчука, Т. Ладиженської, М. Пльонкіна, І. Синиці, Я. Стельмаховича, Т. Чижової та ін.

Переосмислення загальноосвітніх функцій української мови як навчального предмета в умовах сучасної школи актуалізує здійснення досліджень з питань розвитку мовлення та звернення до попереднього методичного досвіду. Проблеми розвитку мовлення учнів представлені в роботах таких науковців, як О. Біляєв, Т. Донченко П. Кордун, В. Мельничайко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін.

Незважаючи на вагомий внесок окреслених авторів у дослідження аналізованої проблеми, здійснений аналіз наукової літератури підтвердив, що питання збагачення розвитку зв'язного мовлення школярів 10-15 років за текстами івано-франківських письменників відзначається недостатньою теоретичною та методичною розробленістю, що й зумовило актуальність теми цієї роботи.

Метою роботи є на основі вивчення теоретичних і практичних засад проблеми запропонувати вправи для розвитку мовлення дітей середнього шкільного віку за текстами івано-франківських письменників.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- вивчити теоретичні основи розвитку мовлення дітей середнього шкільного віку;
- дослідити поетапне формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови);
- проаналізувати систему завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку (за чинними підручниками з української мови);
- розробити урок з розвитку зв'язного мовлення школярів 10-15 років (за текстами івано-франківських письменників);
- запропонувати різні види вправ з розвитку мовлення (за текстами івано-франківських письменників).

Об'єкт дослідження – процес розвитку мовлення дітей середнього шкільного віку.

Предмет дослідження – зміст, форми, засоби, методи й прийоми роботи над розвитком мовлення учнів 10-15 років на уроках української мови.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань були використані наступні методи дослідження:

- теоретичні методи обробки інформації: аналіз, синтез, зіставлення, теоретичний аналіз психологічної, педагогічної, методичної літератури в аспекті досліджуваної проблеми, що дозволило узагальнити та систематизувати погляди вчених на проблему, яку вивчають;

- емпіричні: вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; спостереження за педагогічним процесом; вивчення та аналіз чинних програм і підручників з української мови – задля виявлення і аналізу елементів розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку;

- методи обробки даних, узагальнення, моделювання – для розробки вправ і уроків (за текстами івано-франківських письменників).

Практична значимість роботи полягає в тому, що матеріали і результати дослідження можуть бути використані безпосередньо в практиці викладання української мови на уроках в загальноосвітній школі, а також при проведенні факультативів та гуртків, організації позаурочної роботи з розвитку мовлення.

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг дипломної роботи становить 82 сторінки, список використаних джерел складає 59 позиції вітчизняних та зарубіжних авторів.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Мовна компетенція як складник комунікативної компетенції

Варто розпочати з того, що задля дослідження мовної компетенції як складника комунікативної, важливим виступає чітке розуміння останньої.

Складність тлумачень мовної компетенції зумовлена тим, що нині у науковій літературі найбільш часто зустрічаються такі поняття як «компетенція» і «компетентність».

Н. В. Нагорна вважає, що відсутність відповідності було спричинено відсутністю точності при перекладі рекомендацій Ради Європи, коли англійське слово «competency» перекладали на співзвучне компетенція. Це було спричинено тим, що виникала відповідність між 2 українськими еквівалентами, а саме: компетенція і компетентність до 1 англійського терміну competency [29, с. 266].

М. С. Головань зауважує, що в англійських джерелах використовується також слово «competency», що має однакові значення, що й «competence». До того ж, у згідно з аналізом етимологічної інформації тлумачного словника, слово «competency» виступає похідним від латинського слова «competentia», що спричиняє необхідність перекладу останнього як «компетенція» [11, с. 225].

На думку Н. В. Бібіка такі дискусії щодо сутностей досліджуваних понять також були зумовлені помилковим перекладом з іноземної мови. Так, науковець зазначає, що «запозичення термінології із зарубіжних видань через неточність перекладу внесло безліч непорозумінь у з'ясуванні явищ, які ... не є новими ні для української термінологічної традиції, ні для педагогічної дійсності» [4, с. 46].

Розглянемо, як ці поняття тлумачать у словниках.

Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» компетенція визначається як «добра обізнаність із чим-небудь», при цьому

компетентність – як «властивість із значенням компетентний», що трактується так: «який має достатні знання в якій-небудь галузі: який із чим-небудь добре обізнаний» [8, с. 443].

Відповідно до іншого словника «компетенція» трактується як знання, яким володіє особа, тоді як «компетентність» – це: «1) володіння знаннями; 2) володіння компетенцією, звідси «компетентний – той, хто володіє компетенцією або обізнаний у певній галузі» [41, с. 227].

Зазначимо, що й лінгводидакти вживають ці поняття з дещо відмінним значенням. Зокрема, на думку А. Богуша, «компетенція» застосовується там, де мова йде про навчання та виховання, при цьому під «компетентністю» науковець розуміє комплексну характеристика особистості, що вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку [46, с. 96]. Ми погоджуємось з підходом науковця, проте зазначимо, що «компетенція» і «компетентність» співвідносяться як загальне і конкретне, так компетентність може виявляти людина, що володіє конкретними знаннями у певній галузі, проте виявляє їх через мову.

Відповідно до С. Караман, під компетенцією розуміють таке поняття, яке «з'ясовує об'єкт, методику навчання, науково-методичну систему в цілому, мету навчання, набір компонентів змісту, засвоєння яких» повинно здійснити забезпечення утворення «ієрархії компетентностей майбутнього фахівця, характеризує суб'єкт навчання, озброєного необхідними компонентами змісту або тією чи іншою компетенцією». Вчений розкриває 4 типи компетенцій, а саме – «мовну, мовленнєву, соціокультурну, а також функціонально-комунікативну». Науковець вважає, що мовна компетенція «визначається загальноприйнятими орфоепічними, граматичними та стилістичними нормами; мовленнєва – чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; соціокультурна – рівнем знань національної культури; функціонально-комунікативна – умінням використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів» [17, с. 3–6].

В. О. Калінін вважає, що компетентність виступає широким поняттям, що свідчить про високий рівень професіоналізму особистості, у той же час цьому

досягненню останньої провадиться завдяки здобуттю компетенцій, що є потрібними та які формують мету професійної підготовки фахівця [16, с. 8]. Проте, М. С. Головань не підтримує цей погляд, зауважуючи що термін «компетенції» стосується сфери діяльності, при цьому «компетентність» завжди відноситься до особи, характеризує здатність останньої виконувати певну роботу якісно. На думку науковця, ці терміни «перебувають у різних площинах» [11, с. 230].

Також з цього приводу висловив власну думку й О. В. Кучай, який зазначає, що під компетентністю розуміють володіння людиною певною компетенцією, до якої входить особисте відношення цієї людини до неї, а також до предмету діяльності. На думку науковця, хоч зазначені терміни і розмежовуються у визначеннях, проте в сукупності вони демонструють «цілісність та збірну, інтеграційну суть як результату освіти, так і результату діяльності людини» [23, с. 45].

При розгляді цих термінів у контексті загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, то компетенції виступають «сумою знань, умінь, також характерних рис, які дають змогу особистості виконувати деякі дії», завдяки яким забезпечується міжособистісне спілкування [14, с. 9].

З огляду на вищезазначене, можна дійти до висновку про необхідність розмежувань понять «компетенція» та «компетентність». При цьому, зазначимо, що компетенція тісно пов'язана з компетентністю.

Тепер зробимо спробу трактування та систематизування понять мовної та комунікативної компетенцій. Для початку зазначимо, що поняття «комунікативна компетенція» було введено у 1966 році Д. Хонтмсом. Від тоді реакція на відсутність достатнього розрізнення між компетенцією та практичною реалізацією мовних засобів. З тих пір з'явилися різноманітні типи компетенцій, що варто включити до загального поняття комунікативної компетенції. Відповідно до праці Кенела і Свейна, що датованої у 1980 р., комунікативна компетенція містить у собі 4 компоненти, а саме:

- 1) «граматична компетенція: слова і правила;
- 2) соціолінгвістична компетенція: правильність;

3) дискурсивна компетенція: зв'язність (кохезія) і логічність;

4) стратегічна компетенція: доречне використання комунікативних стратегій» [49].

Відповідно до загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти до комунікативної компетенції входять наступні складові: лінгвістичні, соціолінгвістичні та прагматичні [15, с. 9].

У дослідженнях сучасних вітчизняних науковців поняття комунікативної компетенції розглядають переважно в знаннєводіальнісному аспекті.

С. Омельчук визначає комунікативну компетенцію, у вигляді «сукупності знань щодо спілкування, вмінь та навичок», які є необхідними з метою розуміння чужих, а також формування власних програм мовленнєвої поведінки, які б були адекватними до цілей, сфер, а також ситуацій спілкування [31, с. 4];

На думку Ф. Бацевич, це – набір «знань та умінь учасників міжкультурної комунікації, інтеракції в цілому, в спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) із різними комунікантами; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування» [2]. На думку науковця, комунікативна компетенція містить в собі мовну, культурну, прагматичну, предметну, а також соціокультурну компетенції.

О. Марущак пропонує тлумачити аналізоване поняття як систему знань щодо правил мовної комунікації; до останньої відносяться знання щодо національно-ментальної, а також «ритуальної та конвенційної специфіки, соціальна зумовленість мовного спілкування, ситуативно-тематичні вимоги та стилістичні нюанси, комунікативні стратегії й тактики мовленнєвої поведінки, процедурна обізнаність, інтенція, дієвість» [26, с. 20].

Т. Окуневич доводить, що під комунікативною компетенцією розуміють комплексне використання для комунікації як мовних, так і немовних засобів, спілкування в певних соціально-побутових ситуаціях, «вміння орієнтуватися при ситуаціях спілкування, ініціативність спілкування» тощо [30, с. 124];

Відповідно до проведеного дослідження, можна зробити висновок, що у науковців не існує єдиної думки та єдиного підходу у питаннях розуміння

поняття «комунікативна компетенція», а також структури останньої. Це можна пояснити тим, що у тлумаченні комунікативної компетенції існують термінологічні особливості самого словосполучення «комунікативна компетенція», широкоаспектність цього поняття, яке, з одного боку, здійснює розгляд мови у вигляді об'єктивної семіотичної системи, а іншого – суб'єктивне сприйняття інформації. Не зважаючи на різноманітність тлумачень складу комунікативної компетенції, останню можна розкрити у вигляді вміння результативно застосовувати мову як для рецепції, так і для життєвих ситуацій в реальності. З огляду на це, до найкращої відноситься класифікація за М. Пентилюк [34], де до уваги беруться рецептивні, а також прагматичні аспекти цього поняття. Учена виділяє наступні структурні елементи у складі комунікативної компетенції: мовленнєву, мовну, предметну, прагматичну, соціолінгвістичну, професійно-комунікативну, соціолінгвістичну тощо [43]. Взаємодіючи з іншими, кожний з цих елементів, забезпечує спілкування мовців, а також реалізується за певних мовленнєвих ситуацій.

М. Пентилюк виокремила функції компетенцій і схарактеризувала їх.. Зокрема, мовленнєва та мовна (лінгвістична) компетенції свідчать про наявність знань про певні мовні одиниці, їх виражальні можливості, також вміння сприймати та застосовувати мовні засоби при мовленнєвій діяльності; прагматична передбачає вміння використовувати висловлювання відповідно до ситуації мовлення, а також до комунікативних намірів (тобто інтенції мовця); предметна виступає змістовим планом висловлювання, вміння відображати картини світу – предметів, явищ, а також взаємозв'язку між останніми. До завдання професійно-комунікативної компетенції відносять вміння мовця спілкуватись у професійній діяльності. Соціолінгвістична компетенція забезпечує соціокультурний розвиток мовців, також вона знаходиться у зв'язку із знанням та вмінням, що є потрібними задля взяття до уваги соціального аспекту застосування мови, до яких входить мовна етика, тобто вислови із народної мудрості, правила ввічливості, поведінку при спілкуванні тощо [43, с. 4].

Що ж до українського наукового дискурсу, то найбільш актуальне трактування «комунікативної компетенції» полягає у тому, що під останньою розуміють здатність провадити мобілізацію різноманітних знань мови (тобто мовну компетенцію), позамовних засобів, правил, ситуації, а також норм спілкування при відповідних контекстах чи ситуаціях. Комунікативною компетенцією передбачено володіння не тільки знаннями, але й вміннями та навичками щодо побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання останньої та контролю за нею при спілкуванні; орієнтація на співрозмовника, передбачення реакції; «обрання мовних та позамовних засобів комунікації, а також їх декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту» тощо [10, с. 98].

Питання мовної компетенції – є проблемою протягом останніх десятиріч, яку активно досліджують як психолінгвісти, так і лінгводидакти.

Н. А. Лопатинська тлумачить мовну компетенцію, як «засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в професійній діяльності» [25, с. 190]. Науковиця виокремлює структурні компоненти мовної компетенції, що є відповідними до рівнів системи мови, а саме: до фонетичного, до лексичного, до граматичного тощо.

Мовна та мовленнєва компетенція як «основа», а також «критерій успішності процесу засвоєння мови» розкривається у працях лінгводидактів А. М. Богуш та Л. П. Федоренко [46].

Р. Белл чітко розрізняє поняття мовної та комунікативної компетенції носія мови. Мовну компетенцію вчений розуміє як вроджене знання, яке притаманне ідеальному мовцю-слухачу і яке дозволяє йому створювати й розпізнавати граматично правильні речення його мовою. Комунікативну компетенцію лінгвіст виводить із поняття мовної компетенції, характеризуючи її як вроджене знання, яке дозволяє носієві мови створювати й розуміти висловлювання – вводити в обіг знаки комунікативних актів – у контексті. Лінгвіст стверджує також, що поняття «комунікативна компетенція»

співвідноситься з трьома взаємопов'язаними компетенціями: мовною, соціальною, психофізичною [3, с. 280].

На думку Р. Белла, комунікативна компетенція виступає свого роду «міксером», що здійснює зважування мовних, психофізичних, а також соціальних чинників один щодо одного та за допомогою балансування останніх досягає таких мовленнєвих актів, що виступають прийнятними на всіх 3 рівнях [3, с. 282].

Вважаємо, що найповнішим визначенням виступає тлумачення досліджуваного терміну Н. Мордовцевою. На думку вченої, мовна компетенція – це володіння мовою на практиці, словниковим запасом, граматичним ладом останньої, додержання мовних норм як в усних, так і в писемних висловлюваннях [28, с. 44].

Таким чином, мовну компетенцію можна визначити як складне поняття, яке об'єднує в собі мову та мовлення, а також надає характеристику особистості як людини, що знає мову, може доречно з погляду комунікативного користуватись нею, базуючись на граматичних правилах. Провівши огляд компетенцій, ми узагальнили, що варто здійснити розмежування комунікативної та мовної компетенції, через те, що остання перебуває у складі першої, а тому їх ототожнення – є неможливим. Утворення таких компетенцій виступає доволі актуальною проблемою у методиці. Проведений аналіз сутності мовної компетенції дозволяє зробити висновок про те, що в більшості класифікацій вона виступає в якості основного складового компонента комунікативної компетенції і являє собою не тільки знання про систему, що вивчається, але і здібності, навички оперування мовними засобами для успішної комунікації.

1.2. Психолого-педагогічні особливості середнього шкільного віку

Ефективність навчання української мови в школі переважно залежить від того, наскільки підходи і методи такого навчання є орієнтованими на вікові особливості учнів.

Процес навчання в школі можна поділити на 3 головних етапи, кожен з яких охоплює певні стадії розвитку дитини:

- початкова школа – молодший шкільний вік (визначальна діяльність – навчання; спрямованість – звикання до нової соціальної ролі);
- середня школа – молодший підлітковий вік (визначальна діяльність – спілкування; спрямованість – «захист» нової соціальної ролі);
- старша школа – старший підлітковий вік (визначальна діяльність – навчально-професійна діяльність) [37].

Багатьма науковцями було звернено увагу на потребу ґрунтовного вивчення та взяття до уваги як вікових, так і індивідуальних особливостей дітей під час навчання та виховання (Я. А. Коменський, А. Дістервег, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, К. Д. Ушинський, Л. М. Толстой тощо.). Розроблено теорію природовідповідності виховання, що базується на постулаті про необхідність брати до уваги природні особливості розвитку дитини. Відомо, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній віковій психології існує наукова періодизація психічного розвитку людини (П. П. Блонський, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, Л. С. Виготський, тощо). Діяльнісний підхід до розробки проблеми періодизації психічного розвитку пов'язаний із загальною психологічною концепцією Л.С. Виготського.

Середній шкільний вік (це період з 10-11 до 14-15 років) – це своєрідний перехід від дитинства до юності, який збігається з періодом навчання у п'ятих-дев'яти класах та який характеризується бурхливим ростом, а також розвитком всього організму. Протягом цього періоду відбувається інтенсивний ріст тіла в довжину (так, у хлопчиків за рік приріст на шість-десять сантиметрів, тоді як у дівчаток до шести-восьми сантиметрів), збільшується сила м'язів. Цей період пов'язаний з початковим статевим дозріванням, що вносить істотні

трансформації в життєдіяльність всього організму, а також здійснює порушення внутрішньої рівноваги та спричиняє виклик нових переживань [19, с. 81].

Психологічні особливості дітей шкільного віку, що досягли періоду статевого дозрівання, зазвичай перебувають у тісному зв'язку з багатьма фізичними змінами. Такий період можна охарактеризувати як нестійкий погляд емоційного підходу. Психіка підлітка починає набувати полярного характеру. На заміну цілеспрямованості приходить апатія. На заміну надлишкової самовпевненості приходить відсутність впевненості в собі, а також високий рівень вразливості. Невимушеність з'являється поряд з сором'язливістю. Ніжність швидко трансформується в жорстокість. У той же час підлітки залишаються допитливими, вони прагнуть до пізнання все більшої кількості інформації, у той же час все ще не усвідомлюють потребу у систематизації знань. Фізіологічні особливості середнього шкільного віку спрямовані на зміни нервово-психічної сфери дитини. Упродовж цього періоду у школяра відбувається остаточне формування інтелекту, поліпшується здатність до абстрактного мислення, стають складнішими процеси в психічній сфері, досконалішою починає бути діяльність вегетативної нервової системи [18].

Дослідник вікової психології Г. С. Абрамова, вивчаючи підлітковий вік, зауважила: «Це світ, в якому немає логіки в дорослому житті, безпосередності дитинства, де всі фарби і запахи життя, весь його смак і аромат, саме все і весь, падають на підлітка як злива. Наслідки ж зливи, як відомо, бувають дуже неоднозначні – тут і зламані гілки, і вирвані з коренем дерева, і чисте повітря, і наповнена новою силою земля» [1, с. 341].

Психологи вважають, що до визначальної діяльності у підлітковому віці відноситься інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Головною особливістю цього вікового періоду вважають його неоднорідність і насиченість.

А. Гезел, психолог з Америки, наводить опис особливостей біологічного дозрівання, інтересів та поведінки дітей упродовж періоду підліткового та юнацького віку. На думку вченого, перехід від дитинства до дорослості, триває

від одинадцяти до двадцяти одного року, при цьому особливо істотними є перші п'ять років (від одинадцяти до шістнадцяти) (рис. 1.1.):

10 років	дитина врівноважена, довірлива, рівна з батьками, мало піклується про зовнішність, легко сприймає життя
11 років	дитина імпульсивна, часта зміна настрою, бунт проти батьків, сварки з однолітками
12 років	запальність частково проходить, ставлення до світу більш позитивне, зростає автономія від сім'ї, зростає вплив однолітків, піклується про зовнішність, зростає інтерес до протилежної статі
13 років	підліток самокритичний, чутливий до критики, критично ставиться до батьків, вибірковий в дружбі
14 років	підліток енергійний, товариський, упевнений в собі, проявляє інтерес до інших людей, обговорює себе і порівнює з героями
15 років	підліток «отримує» індивідуальні відмінності: дух незалежності, свобода від зовнішнього контролю, початок свідомого самовиховання. Вразливість, сприйнятливості до шкідливих впливів
16 років	рівновага, бунтівливість поступається місцем життєрадісності, збільшується внутрішня самостійність, емоційна врівноваженість, комунікабельність

Рис. 1.1. Особливості біологічного дозрівання, інтересів і поведінки дітей в підлітковому і юнацькому віці за А. Гезелом (побудовано автором за даними [6; 7; 46])

Л.С. Виготський виокремив кілька головних груп найяскравіших спрямувань підлітка, що науковець найменував домінантами:

- егоцентрична - інтерес підлітка щодо власної особистості;
- далечини - установка підлітка на віддалені великі масштаби, що для нього є більш суб'єктивно прийнятними, аніж ті, що є ближніми;
- зусилля – прагнення підлітка до опору, подолання, вольового напруження, що часом проявляються через хуліганство, упертість, боротьбу проти виховного авторитету, протест, а також через інші негативні прояви;
- романтики – тяга підлітка до того, що є невідомим, ризикованим, прагнення до пригод та героїзму [9].

Протягом цього періоду, особливості у розвитку підлітка розкриваються через наступні симптоми, які характеризують систему соціальних відносин підлітка: з'являються труднощі у взаєминах з дорослими: негативізм, упертість, байдужість до оцінювання успіхів, втрата цікавості до школи (та навчання), адже основне для підлітка відтепер починає відбуватись поза школою; підліткові компанії. Відбувається пошук друга, а також того хто може його послухати та зрозуміти [12].

Навчальна діяльність є визначальною через те, що вона здійснює опосередкування всієї системи відносин між дитиною та суспільством, в ній утворюються не лише окремі психічні якості, але й також особистість школяра загалом. До структури навчальної діяльності входить наступне: навчальні завдання; мотиви; навчальні дії; дії контролю; дії оцінювання. Задля провадження діяльності потрібною виступає сформованість мотиваційної сфери. Зазвичай, це система різноманітних потреб, цілей, мотивів, інтересів. Доволі часто дитина приходить в школу, маючи мотив «стати школярем», одержати новий, доросліший статус. І з самого початку мотивуюча сила такої тенденції може виступати дуже високою. Проте через певний час позиція школяра починає бути звичною; при цьому, вказаний мотив поступово починає втрачати спонукальне значення [47].

Категорію так званих зовнішніх мотивів (що знаходяться поза межами навчального процесу та мають відношення тільки до його результату) становлять соціальні мотиви. Останні відповідають потребам дитини щодо спілкування з іншими людьми, схваленні, здобуття певного місця в системі суспільних відносин. Існують широкі соціальні мотиви (навчатись задля того аби бути культурним, розвиненим; посісти гідне місце після завершення школи, знайти хорошу роботу з високим заробітком; мотиви обов'язку й відповідальності) і вузкоособисті, до того ж позиційні (не отримати двійку, відповідати очікуванням батьків, зменшити рівень тривожності, бути кращим учнем у класі – тобто «відмінником») [6].

Для організації навчання на ефективному рівні дуже важливим є те, аби у мотива був внутрішній характер, тобто аби зміст діяльності та мотив були

відповідними між собою. Для прикладу, така навчально-пізнавальна мотивація, яка відповідає пізнавальній потребі, а також потребі в інтелектуальній активності («хочу все знати», «люблю дізнаватися цікаве»). До того ж важливим є звернення уваги дитини на процес самозміни, виокремлення феномену збільшення власних можливостей, надання їм цінності, підведенні школяра до правильного оцінювання самого себе.

Здійснимо детальний розбір можливостей та потреб учнів середнього шкільного віку відповідно до розвитку їх творчих умінь усного діалогічного мовлення.

Відповідно до традиційного підходу, середній шкільний вік ділять на 2 етапи – від 10 (11) до 12 (13) років (5-7 класи) і від 13 (14) до 14 (15) років (8-9 класи), що мають якісно різні вікові характеристики. Середній шкільний вік (10-15 років) є перехідним від дитинства до дорослості. До основної ознаки цього віку відноситься неоднорідність, а також насиченість [33].

Згідно з теорією Д. Б. Ельконіна, до головної діяльності 11-14-річних дітей відноситься «спілкування в системі суспільно-корисної діяльності, що включає такі колективно виконувані форми, як суспільно-організаційна, спортивна, художня і трудова» [14, с. 8].

Підлітки навчаються будувати взаємодію між собою задля розв'язання різноманітних завдань, враховувати індивідуальні особливості, а також якості інших людей, усвідомлено підкорятися соціальним нормам, що є потрібними задля роботи в колективі. Хлопці і дівчата вчаться встановлювати і підтримувати відносини між собою, що «вимагає якісно нового рівня оволодіння засобами спілкування, в першу чергу мовними» [20, с. 45].

Триває розвиток нервової системи. Обсяг мозку наближається до обсягу мозку дорослої людини, збільшується роль свідомості, покращується контроль кори головного мозку над інстинктами та емоціями. Проте процеси збудження все ще переважають над процесами гальмування, тому емоційний стан підлітків часто нестабільний [6, с. 120], і це необхідно враховувати при організації навчального заняття в мультимедійному освітньому просторі. Сприйняття підлітка цілеспрямованіше, організованіше та планомірніше, ніж у молодшого

школяра, але визначальне значення має особисте ставлення підлітка до спостережуваного об'єкту. Увага при цьому довільна, вибіркова. Підліток може довго зосереджуватися на якомусь виді діяльності, але тільки в тому випадку, якщо це представляє для нього інтерес, що слід мати на увазі при виборі навчального матеріалу, необхідного для формування іншомовної комунікативної компетенції школярів.

Одним із сприятливих факторів, що сприяють ефективному навчанню української мови, є той факт, що в даному віковому періоді відбувається якісна зміна розумової діяльності. Мислення починає бути більш систематизованим, розвивається здатність до абстрактного і творчого мислення. Одночасно відбувається розвиток мови з тенденцією до логічного обґрунтування і аргументації, образності і виразності [12, с. 94].

На перший план виходить запам'ятовування, безпосередньо пов'язане з осмисленням, аналізом і систематизацією інформації, розвивається критичне мислення, вимогливість до якості пропонованої інформації: «підліток посилено вимагає доказів» [47, с. 37].

Дослідження вчених свідчать про те, що на відміну від молодшого школяра, у якого психологічний розвиток пов'язаний, здебільшого, з навчальною діяльністю, в психологічному розвитку підлітка ключову роль відіграє соціалізація, інтенсивне моральне і соціальне формування особистості. Йде процес переосмислення своїх зв'язків з оточенням, свого місця серед інших людей, формуються моральні ідеали і моральні переконання, що має ключове значення при формуванні навичок спілкування в умовах міжкультурної комунікації.

На думку Д. І. Фельдштейна, ця тенденція розвитку підлітка обумовлена змінами у сфері його потреб і мотивів, у ставленні до суспільства, соціальних груп, до себе і свого майбутнього. Учений довів, що особистість підлітка повноцінно розвивається лише в системі багатопланової, соціально значимої діяльності [45, с. 37].

На думку К. М. Поливанової, для підлітка важлива діяльність, всередині якої здійснюється його авторський задум, працюючи над індивідуальним

завданням, за участю в реалізації колективної ідеї, обговоренні, плануванні, аналізі результату [36, с. 28]. У зв'язку з цим вагомим завданням, що стоїть перед педагогом, є розвиток у підлітків навичок співпраці при вирішенні завдань, формування вміння працювати з різними джерелами інформації, довідковими матеріалами, здатності до автономної навчальної діяльності.

У підлітковому віці відбувається істотна зміна характеру пізнавальної діяльності. На відміну від молодших школярів, дітям середнього шкільного віку недостатньо зовнішнього сприйняття досліджуваних явищ, для них характерне прагнення зрозуміти наявні причинно-наслідкові зв'язки, закономірності та природу виникнення процесів, подій, явищ. При формуванні комунікативної компетенції школярів виникає необхідність в тому, щоб процес навчання набув більшого евристичного характеру: аргументованості висунутих вчителем положень і переконливості доказів, з одного боку, і вміння учнів самостійно знаходити і формулювати проблеми, вести дискусію, аналізувати і узагальнювати, з іншого.

На уроках української мови доцільно пропонувати підліткам завдання, що вимагають інтенсивної інтелектуальної діяльності, вміння порівнювати, знаходити спільні та відмінні риси, виокремлювати головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Важливо заохочувати самостійність мислення, вчити висловлювати власну думку, аргументувати свою точку зору, висловлювати згоду і незгоду.

Провідним психічним новоутворенням в підлітковому віці стає почуття дорослості, формується самосвідомість, починає змінюватися особистість підлітка, сфера його інтересів і потреб. Формування мотиваційної сфери вимагає від підлітка розширення всіх форм спілкування. Таке спілкування вже не може проходити тільки в рамках навчальної діяльності, оскільки особливості і характер розвитку дітей в цьому віці визначають усвідомленість того, що його власні можливості значно зросли. Здатність дітей середнього шкільного віку до узагальнення дає їм можливість формувати власні уявлення в досить складній соціальній сфері – сфері людських взаємин [7].

Д. І. Фельдштейн вважає найважливішим завданням, що стоїть перед психологами та педагогами, – пошук «такої соціально заданої форми життєдіяльності підлітків, яка забезпечує кожному можливість стати реальним суб'єктом соціального життя, культури, а значить, суб'єктом власного розвитку» [45, с. 29].

Формування самосвідомості – один з вирішальних моментів у розвитку особистості підлітка, потребує в самооцінці і порівнянні себе з іншими людьми, прагнення відкрити сильні і слабкі сторони своєї особистості, оцінити власні можливості і знайти своє місце серед однолітків. Однак оскільки підлітку важко аналізувати і контролювати власні особисті прояви, в цьому віці можливі конфлікти, причина яких криється в протиріччі між рівнем домагань підлітка, думкою щодо себе, а також його реальним становищем в колективі, ставленням до нього як однолітків, так і дорослих. Не завжди вміючи розібратися в собі, дитина середнього шкільного віку часто стає надмірно чутливою до думки про неї оточуючих, тому дорослим особливу увагу слід приділяти емоційній сфері підлітків, так як саме вона визначає багато моментів їхньої поведінки і спілкування [33, с. 18].

Найхарактернішою рисою підліткового віку є цікавість, допитливість розуму, прагнення до пізнання та здобування інформації. Підліток хоче оволодіти новими знаннями, спрямовуючи розумову діяльність на таку галузь, що виступає найбільшим захопленням. У цьому віці починає яскраво виявлятися прагнення до самостійності, що дозволяє педагогу організовувати навчальну діяльність, спрямовану на формування комунікативної компетенції в мультимедійному освітньому просторі, при значному збільшенні частки автономності.

Підлітків приваблює дослідницька діяльність, вони люблять робити відкриття власними силами. Незадоволеність пізнавальних інтересів викликає у них нудьгу, апатію і байдужість, відсутність прагнень і бажань що-небудь робити. Відзначено, що великою перевагою підлітка є його спроможність щодо всіх видів навчальної діяльності, що впливають на формування його як дорослого у власних очах. Його приваблюють форми самостійної роботи на

уроці, складний навчальний матеріал, можливість самостійної навчальної діяльності [33, с. 118].

Діти середнього шкільного віку не завжди можуть реалізувати готовність до самостійної роботи, оскільки не володіють відповідними способами виконання нових форм навчальної діяльності і не можуть задовольнити головну потребу віку – потребу в самоствердженні. Сформованою навчальна діяльність виступає тільки тоді, коли школярі, при додержанні власних мотивів, можуть визначати навчальні завдання власними силами, обирати відповідні їм прийоми, а також способи розв'язання останніх, контролювати та здійснювати оцінювання результатів, які були одержаними [12, с. 208].

Очевидно, що при організації навчання підлітків української мови особливе значення має внутрішнє стимулювання їх пізнавальної діяльності, розвиток у них інтересів і мотивів навчання, які збігаються з задоволенням провідних потреб віку. Не менш важливим є ретельний підхід до вибору навчального матеріалу, оскільки для підлітка велике значення має якість пропонованої інформації. Цікавий, захоплюючий матеріал стимулює його увагу, активізує мислення, допомагає зосередитися. Використання на заняттях актуального автентичного навчального матеріалу в мультимедійному форматі дозволяє акцентувати увагу учнів на зв'язок придбаних знань з практичним життям, що підвищує їхню соціальну значимість для підлітків.

Як ми вже зазначали, період підліткового віку можна охарактеризувати як такий, коли відбувається перебудова організму, що має стосунок до періоду статевого дозрівання, для якого характерною виступає відсутність емоційної стабільності, швидкий рівень стомлюваності і відсутність стійкості уваги. Отже, при організації навчальної діяльності з формування іншомовної комунікативної компетенції школярів доцільно проводити періодичну зміну видів діяльності, як на уроці, так і при виконанні домашніх завдань. Це допомагає запобігти фізичній стомлюваності, пов'язаній з досить високим навчальним навантаженням і з загальним процесом перебудови організму в період статевого дозрівання. Потрібно намагатись не застосовувати формальний підхід до навчання, що включає в себе в основному фронтальну

форму роботи, де неможливим виступає протікання природної взаємодії учнів між собою.

Отже, в молодшому середньому шкільному віці до особистісно-емоційної потреби в розвитку креативності належить прагнення спілкуватися, створювати дружні зв'язки. У старшому середньому шкільному віці особистісно-емоційною потребою в розвитку креативності є бажання проявити себе, показати себе з кращого боку в колективі, і, як наслідок, за спільними інтересами знайти собі друзів.

З погляду розумового розвитку в цьому віці, «учні починають опановувати вищі форми розумової діяльності – теоретичне, формальне, рефлексивне мислення. Формується основа вміння міркувати гіпотетико-дедуктивним методом, оперувати гіпотезами; мислити абстрактно-логічно (в словесному плані), не вдаючись до опори на дії з конкретними предметами» [6]. Усе це дає можливість зробити творчу діяльність учнів активною усвідомленою інтелектуальною діяльністю.

Загалом, творча діяльність в середньому шкільному віці несе в собі позитивний вплив, оскільки дає можливість самореалізації і усвідомлення себе як унікальної особистості і частини колективу, розвиває конструктивне спілкування і взаємодію між учнями. Також на даному етапі вона набуває якості активної усвідомленої інтелектуальної діяльності, що робить можливим її поєднання з іншими предметами нетворчого циклу.

Мислення підлітків зазнає істотних якісних змін: перехід від предметного і наочного до абстрактного й формального мислення, уможливлення класифікації неоднорідних об'єктів, аналізу нових сполучень предметів та категорій, вживання мовленнєвих абстрактних висловів, зісталення альтернативних ідей, оволодіння спроможністю систематично будувати гіпотези, формулювати висновки та експериментально перевіряти їх істинність при потребі, розвиток спроможності в ідеальному вигляді формувати задум, втілювати його в дійсність, одержувати продукт і тим самим здійснювати реалізацію власно спроектованого задуму, будучи при цьому автором ідеальної форми такої проєктивної діяльності, рефлексія (самоаналіз) власних розумових

операцій, вияви формального мислення, оволодіння дискурсивним мисленням – розгорнутими розміркуваннями, здатність до аналізу й розрізнення слів, намірів та вчинків [38].

Разом з розвитком сприймання, пам'яті та мислення відбувається процес формування уяви, що сприяє виявам творчості підлітків, які починають писати вірші, серйозно займатися малюванням, конструюванням тощо. Уява підлітків, тісно вплітаючись в психічне життя, починає ставати регулятивною а компенсаторною. Ті почуття та потреби, які переповнюють підлітка, віднаходять місце в уявній ситуації. При цьому мрії легко втілюються у світі фантазій, тому уява часто приносить підліткові заспокоєння, знімає напруження, послаблює внутрішній конфлікт. До того ж, у власних фантазіях підліток ліпше усвідомлює свої емоції, вперше починає уявляти свій майбутній життєвий шлях, неясні спонування постають перед ним в яскравій образній формі. Якраз через це, підлітковий вік є сприятливий для покращення вмінь користуватись мовленням у вигляді засобу спілкування.

До того ж, разом з розвитком мислення поліпшується також і мовлення. Має місце збагачення лексичного запасу новими термінами, покращуються мовні засоби, відшліфовуються вміння передавати думки в усній, так і в письмовій формі. Також відбувається істотна активізація внутрішнього мовлення як результату системної рефлексії, має місце перехід від розгорнутого до скороченого внутрішнього мовлення, що є свідченням того, що школярі і в середньому шкільному віці є готовими розвивати власне мовлення вповні.

1.3. Напрями роботи з розвитку мовлення учнів середнього шкільного віку

Згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти України, навчальними концепціями, а також чинних програм з рідної (української) мови до визначальної діяльності відноситься мовленнєва підготовка школярів, яка є спрямованою на утворення мовної особистості випускника середньої школи, а саме формування вмінь та навичок комунікативно виправдано використовувати засоби мови у розрізі різноманітних життєвих ситуацій.

Таке завдання перш за все реалізується під час роботи, що стосується до розвитку мовлення, тобто мовленнєвої змістової лінії програми. До призначення останньої належить забезпечення цілеспрямованого утворення та поліпшення вмінь, а також навичок у розрізі усіх видів мовленнєвої діяльності до яких відносяться читання, аудіювання, говоріння, а також письмо (мовленнєва компетенція). Праця щодо мовної теорії, утворення знань, вмінь, а також навичок з мови перебуває у підпорядкуванні до інтересів розвитку мовлення учнів [40].

Мовленнєва підготовка школярів відбувається на кожному уроці української мови. Відповідно до програми передбачають також спеціальні уроки, що відводяться розвитку мовлення. Методика розвитку мовлення, має власний об'єкт вивчення, предмет і систему понять, здійснює розробку змісту, а також технологій, завдяки яким здійснюється мовленнєва підготовка школярів.

До об'єкту вивчення належить процес розвитку мовлення учнів, а до предмету відноситься зміст, методи, форми й прийоми праці щодо розвитку мовлення на уроках української мови [34].

Для методики розвитку мовлення визначальним виступає психолінгвістичний підхід до розуміння мовлення у вигляді діяльності, до якої входять послідовні, а також взаємозумовлені фази:

- орієнтації (виокремлення завдань та умов спілкування; розуміння та відбір змісту висловлювання, теми останнього);

- планування (складання програми дій щодо систематизація матеріалу, а також встановлення послідовності викладу останнього);
- реалізації (формулювання висловлювання відповідно до стилю, типу мовлення, а також літературних норм);
- контролю (перевірка та поліпшення тексту) [27].

Суб'єктами такої діяльності під час навчального процесу є вчитель та учень, що по чергово виступають або у ролі адресанта або у ролі адресата мовлення, стають безпосередніми учасниками мовленнєвих актів (орієнтовно 1 репліка), мовленнєвих кроків (орієнтовно кілька реплік 1 особи), мовленнєвих циклів (орієнтовно кілька кроків) у вигляді одиниць педагогічного дискурсу. Навчання мовленнєвої діяльності провадиться системно та поетапно, ґрунтуючись на лінгводидактичних закономірностях, які мають відношення до засвоєння будь-яких з мовних тем [32].

До однієї з істотних умов соціальної адаптації майбутнього покоління належить свідоме, вільне володіння мовою як найбільш важливим засобом спілкування. Це зумовлено тим, що мова, особливо рідна, виступає засобом не лише пізнання та спілкування, але й розвитком особистісних якостей людини.

Школярем загальноосвітньої школи має бути засвоєно правила мовленнєвої комунікації, а також виражальні можливості мови, що були вироблені суспільством. Що більшим виступає запас виражальних засобів мови, що ними володіє школяр, тим легше йому обрати такі, які можуть здійснювати забезпечення адекватного відтворення думки та реалізацію комунікативного задуму на ефективному рівні. Через це істотну роль відіграє не тільки кількість мовних одиниць, що є доступними для мовця, але й бездоганне володіння ними: чітке розуміння всіх функціональних якостей мовної одиниці, різноманіття лексичних й граматичних значень, а також семантичних та стилістичних відтінків останньої є цілеспрямованим застосуванням при конкретній комунікативній ситуації. Передусім вся мовленнєва підготовка школярів визначає рівень ефективності комунікативної діяльності загалом. Невербальні засоби спілкування є підпорядкованими до вербальних, здійснюють увиразнення останніх, надаючи допомогу здійснити

комунікативний намір людини. Саме тому в школі сучасності збільшуються вимоги щодо мовленнєвої підготовки учнів, а саме щодо розвитку мовлення останніх [35].

Від того, на скільки добре засвоять школярі лексичне багатство мови, на скільки добре вони оволодіють граматичними категоріями, літературними нормами, які забезпечують утворення вмій та навичок у різноманітних видах мовленнєвої діяльності, залежить їх рівень мовленнєвої підготовки. Через це робота щодо розвитку мовлення школярів провадиться паралельно через 3 напрямки [27]:

- збагачення рівня словникового запасу школярів, а також розвиток граматичної будови мовлення;
- вивчення норм української літературної мови;
- утворення у школярів умінь та навичок сприймати, а також відтворювати чужі й будувати свої висловлювання як в усній, так і у писемній формі (тобто зв'язне мовлення).

У лінгводидактиці зв'язне мовлення виступає як така мовленнєва діяльність, яка виступає єдиним самостійним цілим, здійснює передачу думки, що була закінчена, а також поділяється на частини. Такий термін використовується ще й у наступних значеннях: продукт мовленнєвої діяльності, текст, висловлювання; назва розділу методики розвитку мовлення – методика переказів, творів, а також інших творчих робіт, методика організації роботи над різноманітними видами мовленнєвої діяльності. Такий напрям роботи представляється мовленнєвою змістовою лінією шкільної програми, де визначається зміст навчального матеріалу [39]:

1) відомості щодо мовлення (тобто, загальне уявлення щодо мовлення та спілкування, види мовленнєвої діяльності, мета спілкування, як монологічне, так і діалогічне мовлення, головні правила спілкування, текст, тема, а також головна думка висловлювання, простий та складний план, типи, стилі, жанри мовлення тощо);

2) перелік головних видів робіт відповідно до кожного з видів мовленнєвої діяльності:

- вміння сприймати чуже мовлення у вигляді аудіювання або читання мовчки;

- вміння відтворювати готовий текст: виразне читання вголос, перекази як в усній формі (говоріння), так і у письмовій формі (письмо);

- формування свої висловлювань: монолог (відгук, твір, виступ при дискусії, реферат, виступ, доповідь, анотація тощо), діалог, ділові папери тощо.

До змісту навчальної мовленнєвої діяльності відповідними виступають державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів [39]:

- здійснення розрізнення мовленнєвознавчих понять; встановлення теми, головної думки висловлювання, а також стилю, жанру, типу мовлення, змістових частин тексту, а також засобів та способів зв'язку речень в тексті, поділ тексту на абзаци тощо;

- вміння сприймати чуже мовлення: а) слухання та розуміння текстів різноманітних стилів, типів жанрів мовлення, прогнозування загального характеру змісту на основі формулювання теми, головної думки, встановлення адресата, а також мети спілкування тощо: б) читання текстів мовчки з швидкістю відтворення, яка була визначено, виділення та основного й деталей в прочитаному, а також запам'ятовування цього, постановка та відповідь на запитання, оцінка тексту, що був прочитаний відповідно до погляду змісту, виразності мовного оформлення тощо;

- вміння відтворювати готовий текст: а) виразне читання вголос знайомих текстів, як до орфоепічних, так і до інтонаційних норм; б) переказування в усній та письмовій формах текстів, що були почутими та прочитаними, встановлення та коригування недоліків у власному мовленні тощо;

- формування свої висловлювань: а) формування діалогів з метою досягнення комунікативної мети при додержанні правил мовленнєвого етикету; б) створення творів в усній та письмовій формі, з добором мовних засобів відповідно до умов спілкування; в) формування ділових паперів тощо.

Задля реалізації мовленнєвої змістової лінії програми вимагається взяття до уваги 2 ступенів мовленнєвої діяльності [32]:

1. Підготовчий ступінь передбачення вміння здійснювати відтворення готових мовних одиниць, добирати варіанти мовних одиниць, які є наявними у мові, мотивуючи власний вибір (для прикладу, обрання слів з синонімічного ряду, фонетичних варіантів у-в, і-й тощо). Такий ступінь мовленнєвої діяльності (конструювання) базується на знаннях норм літературної мови, а також практичних умінь та навичок, які виробляються передусім на уроках вивчення лінгвістичної теорії під час засвоєння мовного матеріалу.

2. Головний ступінь мовленнєвої діяльності (під яким розуміють розвиток різноманітних видів зв'язного мовлення, утворення комунікативних умінь та навичок) співвідноситься з уміннями використовувати мовні засоби творчо (тобто, фонетичні, лексичні, граматичні), а також способи вираження думки залежно від стилю, жанру, типу мовлення. На такому ступені мовленнєвої діяльності передбачається робота з текстами різноманітних типів, стилів, а також жанрів мовлення. Ця діяльність реалізується через 2 види: рецептивне мовлення (тобто, сприйняття, розуміння, усвідомлення, аналіз готових текстів у письмений та усній формі), а також продуктивне мовлення (формулювання своїх текстів в усній чи писемній формі у формі переказів, творів, публіцистичних та ділових жанрів). Рецептивними видами мовленнєвої діяльності виступають аудіювання та читання, продуктивними є говоріння та письмо.

Основними методичними принципами, що є спрямованими на рівень ефективності роботи щодо розвитку мовлення дітей середнього шкільного віку, є:

- 1) єдність між розвитком мовлення та мислення;
- 2) взаємозв'язок між розвитком усних та писемних видів мовленнєвої діяльності;
- 3) випереджальний розвиток усного мовлення;
- 4) взаємозв'язок між розвитком мовлення та формуванням мовної компетенції;
- 5) взаємозв'язок між розвитком мовлення та формуванням компетенції на стратегічну перспективу;

6) взаємозв'язок між розвитком мовлення та формуванням соціокультурної компетенції;

7) взаємозв'язок роботи щодо розвитку мовлення на уроках мови та літератури [35].

Ефективність навчання мови в сучасній школі визначається не тільки мовними знаннями, вміннями та навичками, а й передусім рівнем мовленнєвознавчої підготовки, вмінням використовувати мовні засоби на практиці в залежності від ситуації спілкування, підготованістю учнів щодо результативної комунікації, тобто реалізація ролі адресанта (формулювання висловлювання) та адресата (сприйняття висловлювання). Під час засвоєння мовленнєвознавчих понять, утворюється комунікативна компетенція школярів середньої школи.

Висновки до розділу 1

1. Провівши дослідження теоретичних основ розвитку мовлення учнів середнього шкільного віку, можемо зробити висновок, що під мовною компетенцією розуміють доволі складне поняття, в якому об'єднуються як мова, так і мовлення, а також яка надає характеристику особистості у вигляді людини, що володіє мовою, здатна доречно у комунікативному плані використовувати її, базуючись на граматичних правилах.

2. Здійснивши розгляд думок різних вчених, зробимо висновок, що варто прийняти розмежування між комунікативною, а також мовною компетенцією, через те, що остання включається до складу першої, а тому їх уподібнення не є можливим. У методиці утворення таких компетенцій виступає актуальною проблемою. Рівень ефективності навчання рідної (української) мови в школі переважно залежить від того, наскільки підходи та методи є орієнтованими на вікові особливості школярів.

3. Середній шкільний вік (з десяти-одинадцяти до чотирнадцяти-п'ятнадцяти років) – виступає переходом від дитинства до юності, що відповідає навчанням у п'ятих-дев'ятих класах і характеризується бурхливим зростанням та розвитком всього організму. Підлітковий вік можна

охарактеризувати як такий, коли відбувається перебудова організму, що має відношення до періоду статевого дозрівання, для якого характерною є відсутність емоційної стабільності, швидка стомлюваність, а також відсутність стійкості уваги.

Таким чином, при організації навчальної діяльності щодо формування комунікативної компетенції учнів, варто здійснювати зміну видів діяльності на періодичній основі, як на уроці, так і під час виконання домашніх завдань. Завдяки цьому, можливо запобігти фізичній стомлюваності, що має зв'язок з доволі високим рівнем навчального навантаженням, а також із загальним процесом перебудови організму під час статевого дозрівання. Варто намагатись не використовувати формальний підхід до навчання, до якого переважно входить фронтальна форма роботи, де неможливим виступає протікання природної взаємодії школярів між собою, вираження своєї унікальної особистості.

4. Рівень результативного формування вмінь, а також навичок мовленнєвої діяльності у школярів середньої школи на уроках української мови залежить від урахування вчителем вікових психолого-педагогічних особливостей, правильного підбору методів, засобів навчання, прийомів, моделювання навчальних ситуацій тощо, що виступають у вигляді спонукання до спостережень, бажання висловити власні думки, здійснити добір істотних аргументів тощо. До одного з напрямків розвитку мовлення школярів середнього шкільного віку належить зв'язне мовлення, під яким розуміють процес формування в учні вмінь та навичок формувати свої та сприймати й здійснювати відтворювання власних чужих висловлювань як в усній, так і в писемній формах.

РОЗДІЛ II

ЕЛЕМЕНТИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОГРАМІ ТА ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Поетапне формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови)

Відповідно до чинного Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти навчальний матеріал програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для п'ятих–дев'ятих класів розподіляється у розрізі змістових ліній. До мовної змістової лінії належить перелік питань, які є обов'язковими для засвоєння теорії мови, яка буде спрямованою на формування системних знань мови, а також на їхній основі умінь, які важливими. Призначення мовленнєвої змістової лінії розкривається у забезпеченні ціленаправленого формування вмінь та навичок, які є базовими завдяки предметної та ключових компетентностей. Їхній зміст реалізують на кожному уроці, завдяки чому існує можливість зробити процес розвитку мовленнєво-комунікативних умінь та навичок більш ефективним.

Синхронізація як мовної, так і мовленнєвої змістових ліній виявляються у виконанні учнями різних видів як усних, так і письмових робіт завдяки застосуванню вивченого теоретичного матеріалу.

Окрім обов'язкових, до мовленнєвої змістової лінії входять рекомендовані види робіт, теми яких є спрямованими на формування в учнів визначальних компетентностей. Зазначені види творчих робіт є актуальними жанрами для школярів, з-поміж: яких допис до веб-сайту або соцмережі, стаття певного змісту до Вікіпедії, реклама шкільного творчого конкурсу, план роботи над проєктом тощо. Суттєва частина рекомендованих робіт характеризується виразно практичним характером (складанням інструкції щодо користування електронними мовними словниками, переліку потрібних для родини закупівель на поточний місяць тощо). Деякі з рекомендованих видів робіт передбачають

застосування інформації, що була дібрана школярами з різних джерел самостійно.

Творчим роботам надається виразно практичний характер. Школяр повинен не тільки виявити мовні знання, але й також застосувати мовні вміння та замислитись щодо ціннісних настанов. Головною метою зазначених робіт – виступає формування життєвих компетентностей, які є потрібними для самореалізації в житті, навчанні та праці.

З-поміж рекомендованих видів робіт учителем можуть бути обрані ті, які він вважає найактуальнішими та найкориснішими, до того ж він може змінювати теми висловлень в залежності від інтересів, а також потреб кожного з класів. Якщо обов'язкові види робіт повинні бути проведені на уроках розвитку мовлення, то рекомендовані мають проводитись на аспектних уроках.

2.1.1. Збагачення мовлення синонімами, забутими словами, іншомовними словами тощо

Провівши аналіз чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для п'ятого–дев'ятого класів [44], що демонструє засадничі ідеї Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), ідеї концепції «Нова українська школа» (2016 р.), можемо узагальнити, що зазначеному етапу формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів, віком десяти-п'ятнадцяти років приділено увагу на збагачення мовлення дітей синонімами, іншомовними словами, забутими словами тощо.

Так, у програмі для **п'ятого класу** очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності школярів виступають:

- **відповідно до знань своєї складника учень** (учениця) мають знати чим займається лексикологія; розуміти та уміти витлумачувати лексичне значення слів; у тому числі синонімів й антонімів; підбирати приклади слів, які належать до різних груп відповідно до значення: антонімів, синонімів, омонімів; вміти пояснити лексичні значення багатозначних слів, омонімів і паронімів;

- **відповідно до діяльнісного складника**, учень (учениця) мають уміти розрізняти пряме та переносне значення багатозначних слів, правильно застосовувати слова такого плану у мовленні; визначати самотійно в реченнях (або текстах) та добирати антоніми, синоніми, використовувати доцільно й правильно синоніми, антоніми як в усній, так і у писемній формі мовлення; використовувати тлумачний словник, словник антонімів, синонімів, омонімів і паронімів; застосовувати синоніми у вигляді засобу зв'язку речень у тексті та з метою уникнення повторів слів; помічати та коригувати лексичні помилки у власному мовленні;

- **відповідно до ціннісного складника учень** (учениця) мають усвідомлювати все багатство виражальних засобів, що є притаманними нашій рідній мові, зокрема багатство лексичного складу; оцінювати роль у мовленні слів, що вживають у переносному значенні, а також синонімів й анонімів; усвідомлювати потребу застосування мовних словників; усвідомлювати та обговорювати шляхи поліпшення власного мовлення, у тому числі збагачення словникового запасу.

Отже, зміст навчального матеріалу **за мовною змістовою лінією** виступає лексикологія; лексичне значення слова; однозначні та багатозначні слова (повторення); застосування багатозначних слів як у прямому, так і у переносному значеннях (повторення); лексична помилка, а також умовне позначення останньої (практично); тлумачний словник; групи слів у розрізі значень: синоніми, омоніми, антоніми, (повторення та поглиблення); пароніми; знайомство зі словниками синонімів, антонімів, омонімів, паронімів тощо.

Мовленнєва змістова лінія виокремлює як рекомендовані, так і обов'язкові види роботи. Спочатку наведемо рекомендовані: аудіювання та читання тексту, де були використані слова, які вживаються в переносному значенні; складання та розігрування діалогу-розпитування щодо корисності різноманітних видів спорту із використанням синонімів, антонімів тощо за самотійним вибором або з тих, які були запропоновані; складання та розігрування діалогу на етикетну тематику із використанням синонімічних етикетних формул вітання, прохання та вдячності (діалог може розіграватись,

наприклад, у музеї, бібліотеці, магазині, спортзалі тощо) враховуючи вікові особливості, а також статусу співрозмовника; робота з текстом, який був деформований (використання синонімів у вигляді засобу зв'язку речень у тексті, заміна слів, які повторювались синонімами); складання опису предмета в усній формі (таким предметом може бути вазон, дерево, кущ тощо).

До обов'язкових видів робіт відповідно до програми відносять **докладний переказ у усній або писемній формі** тексту розповідного характеру, що містить елементи опису тварини (чи предмета), який включає синоніми й антоніми (відповідно до колективно складеного плану), а також аналіз здійсненого письмового переказу.

Що ж до програми **шостого класу**, до очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності школярів відносять:

- **за знаннєвим складником** школяр (школярка) має володіти знаннями та усвідомлювати значення головних термінів розділу; вміти пояснити лексичне значення слова; уміти робити поділ слів на власне українські, а також запозичені; усвідомлювати й вміти пояснити причини вилучення певних слів (на кшталт історизмів, архаїзмів) з активного вжитку, а також появи того або іншого неологізму; уміти надати пояснення різниці між словами загальноживаними, а також стилістично забарвленими, вміти використовувати їх; вміти надати обґрунтування вживання застарілих та діалектних слів як в наукових, так і в художніх текстах; вміти пояснювати різницю між поняттями й професійними словами; володіти знаннями щодо правил написання іншомовних слів;

- **за діяльнісним складником**, школяр (школярка) мають уміти розрізняти слова відповідно до походження (тобто власне українські чи запозичені); уміти користуватися тлумачним словником, так і словником іншомовних слів; уміти правильно записувати іншомовні слова; уміти розрізняти як активну, так і пасивну лексику; уміти розпізнавати з-поміж застарілих слів як архаїзми, так і історизми; уміти розрізняти слова, які є загальноживаними та які є стилістично забарвленими; уміти доречно використовувати у власному мовленні вивчені пласти лексики; визначати місце

та роль їх у текстах різних стилів; уміти здійснити редагування речення, а також текстів, у яких було допущено лексичні помилки;

- **за ціннісним складником** школяр (школярка) мають уміти сприймати вживання просторічних слів (вульгаризмів, росіянізмів, перекручених слів тощо) за вияв низького рівня мовленнєвої культури; обмежити надмірне вживання іншомовних слів у мовленні, при цьому, надаючи перевагу для українських слів.

До змісту навчального матеріалу **відповідно до мовної змістової лінії** належить лексикологія; групи слів у розрізі походжень: слова, які є власне українськими, а також запозичені (тобто іншомовного походження) слова; тлумачний словник української мови; словник іншомовних слів; лексична помилка (на кшталт калькування, тавтології, використання слів у невласливих значеннях тощо), а також їх умовне позначення (практично); вміння написання слів, що увійшли в нашу рідну мову від інших мов (тобто слова, що мають іншомовне походження): букви и, і; правопис знака м'якшення, а також апострофи; подвоєння букв як у загальних, так і у власних назвах іншомовного походження; активна та пасивна лексика нашої мови: застарілі слова (на кшталт архаїзмів та історизмів), неологізми; групи слів у розрізі вживання: загальноповсюдні та стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова, а також терміни, просторічні слова; пароніми (практично).

Відповідно до мовленнєвої змістової лінії до рекомендованих видів робіт належить добирання українських відповідників до іншомовних слів, які були вжитими у реченнях (текстах); докладний переказ в усній формі тексту із завданням: заміною іншомовних слів на українські відповідники; переказування тексту легенди (або казки) зі збереженням архаїзмів та історизмів, обґрунтування правильного та доцільного вживання зазначених слів у творах певних жанрів, формування висловлення-роздуму на тему «Професія моїх батьків» (або «Ким я мрію стати»), використовуючи при цьому професійні слова, неологізми; коригування речень та текстів, де було допущено лексичні помилки.

Щодо інших класів, то аналізований напрям виділяють тільки коротким згадуванням.

Провівши розгляд такого напрямку формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів, віком десять-п'ятнадцять років (відповідно до чинної програми з української мови) як **збагачення мовлення синонімами, іншомовними, забутими словами тощо**, перейдемо до наступного напрямку – **переказування чужого мовлення (переказ)**.

2.1.2. Переказування чужого мовлення (переказ)

Зазначений напрям формування умінь й навичок зв'язного мовлення у школярів, віком десять-п'ятнадцять років – є широко використовуваним у чинній програмі з української мови. Як правило, він належить до діяльнісного складника, в межах якої школяр (школярка) мають уже у п'ятому класі провадити **вибірковий переказ тексту** відповідно до типу мовлення, який був визначений відповідно до колективно складеного плану. Окрім того, варто зазначити, що переказування чужого мовлення (тобто переказ) в більшості визначають як обов'язковий вид діяльності при вивченні багатьох тем в учнів, віком десять-п'ятнадцять років у змісті навчального матеріалу мовленнєвої змістової лінії.

Під час формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів, віком десять-п'ятнадцять років наявні: збагачення мовлення забутими словами, синонімами, іншомовними словами, переказування чужого мовлення (тобто переказу), побудова власного висловлювання на самостійній основі, а також побудова власного висловлювання на самостійній основі в різних стилях поєднуються та перетинаються.

Так, під час процесу формування умінь й навичок зв'язного мовлення відповідно до напрямку збагачення мовлення забутими та іншомовними словами, синонімами тощо до обов'язкового виду роботи для школярів п'ятого класу належать, як вже було згадано, **докладний переказ в усній або письмовій** формі розповідного тексту художнього стилю, що містить елементи

опису тварини, із застосуванням синонімів й антонімів (за колективно складеним простим планом), а також аналіз виконаного письмового переказу.

До того ж, при вивченні теми «Повторення вивченого в початкових класах. Текст. Речення. Слово» у п'ятому класі до обов'язкового виду роботи відносять **вибірковий переказ художнього тексту в усній формі**, в якому наводять опис предмета відповідно до колективно складеного плану; при вивченні теми «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія. Звуки мови й звуки мовлення» школяр (школярка) мають виконати **докладний переказ художнього тексту розповідного характеру, де є елементи роздуму, в усній формі**. Під час вивчення теми «Речення з однорідними членами» до обов'язкового виду роботи належить **докладний переказ тексту розповідного характеру, що містить елементи роздуму, де наявні однорідні члени речення у письмовій формі**.

У 6 класі, школяр (школярка) мають під час вивчення теми «Лексикологія» здійснити докладний переказ тексту в усній формі, який містить завдання: заміну іншомовних слів на українські відповідники.

Наведемо приклад такого завдання:

Текст завдання:

*Відношення задає предметну **орієнтацію**, визначає соціальну та особистісну значимість фізичної культури в житті людини. Виділяють **активно-позитивне, пасивно-позитивне, індиферентне, пасивно-негативне і активно-негативне** відношення. При **активно-позитивному** ставленні яскраво виражені фізкультурно-спортивна зацікавленість і цілеспрямованість, **домінує** глибока **мотивація**, ясність цілей, **стабільність** інтересів, регулярність занять, участь у змаганнях, **активність** та ініціативність в організації та проведенні фізкультурно-спортивних заходів. **Пасивно-позитивне** ставлення відрізняється розпливчастими **мотивами**, неясністю і неконкретністю цілей, **аморфністю** і нестійкістю інтересів, **епізодичною** участю у фізкультурно-спортивних заходах. **Індиферентне** ставлення – це байдужість та безініціативність, **мотивація** в цьому випадку суперечлива, цілі та інтереси до фізкультурно-спортивної діяльності відсутні. **Пасивно-негативне** ставлення пов'язане з прихованим **негативізмом** частини людей до фізичної культури і спорту, **інертністю, ігноруванням** занять, вони для таких осіб не мають ніякого значення. **Активно негативне** ставлення проявляється у відкритій ворожості, відвертому опорі заняттям фізичними вправами, які для таких осіб не мають ніякої цінності. Ціннісні **орієнтації** виражають сукупність відносин особистості до фізичної культури в житті і професійній діяльності.*

Приклад переказу:

*Відношення людини задає предметний **напрямок**, визначає соціальне та особистісне значення фізичної культури в її житті. На думку науковців, відношення*

може бути **діяльно-ствердне, бездіяльно-ствердне, байдуже, бездіяльно-заперечне і діяльно-заперечне**. При **діяльно-позитивному** ставленні у людини яскраво виражені фізкультурно-спортивна зацікавленість і цілеспрямованість, **переважають** глибокі **спонуки**, ясність цілей, сталість інтересів, регулярність занять, участь у змаганнях, **діяльнісність** та ініціативність в організації та проведенні фізкультурно-спортивних заходів. **Бездіяльно-ствердне** ставлення можна охарактеризувати розпливчастими **причинами**, неясністю і неконкретністю цілей, **нечіткістю** і нестійкістю інтересів, **випадковою** участю у фізкультурно-спортивних заходах. **Байдуже** ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності – це неухвалене і безініціативне, його **причини** суперечливі, цілі та інтерес відсутні. **Бездіяльно-заперечне** ставлення пов'язують з наявністю у частини людей прихованого **заперечення** фізичної культури і спорту, що виражається у **млявості, байдужості, нехтуванні** заняттями. **Діяльно-заперечне** відношення проявляється у відкритій ворожості, відмові від занять фізичними вправами, які для таких осіб не мають жодної цінності. Ціннісні **напрямки** виражають сукупність відносин особистості до фізичної культури в житті і професійній діяльності.

У представлених текстах застосовані наступні іншомовні слова, а також українські відповідники останніх: *домінувати – панувати, переважати; інертний – млявий, байдужий; індиферентність – байдужість; ігнорувати – нехтувати, легковажити; негативний – заперечний, заперечливий, відмовний; мотив – спонукка, привід, причина; активний – діяльний; пасивний – бездіяльний; стабільність – сталість, незмінність, постійність.*

Завдання для вищезазначеної теми у 6 класі може виступати **переказування тексту** легенди (чи казки) з одночасним збереженням як архаїзмів, так і історизмів. За темою «*Фразеологія*» до обов'язкового виду роботи відносять **докладний переказ в усній формі** розповідного художнього тексту, що містить елементи роздуму. При вивченні теми «*Прикметник*» використовують **докладний переказ в усній чи письмовій формі** розповідного художнього тексту, що містить елементи опису природи чи з описом природи.

Розпочинаючи навчання у сьомому класі з теми «*Вступ. Літературна норма української мови*» школярі набувають вмінь та навичок зв'язного мовлення завдяки **докладному усному переказу** тексту, стиль якого є публіцистичним і який містить елементи роздуму (відповідно до простого плану). При вивченні теми «*Повторення та узагальнення вивченого*» школяр (школярка) мають виконати **докладний письмовий переказ** тексту-роздуму,

що має дискусійний характеру, стиль якого є публіцистичний. При вивченні теми «*Морфологія. Орфографія*» школярі використовують **стислий переказ** розповідного тексту, стиль якого є художнім, у **писемній формі**. Відповідно до теми «*Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль*» до рекомендованого виду роботи відносять читання мовчки, а також переказування тексту, до якого входять дієприкметники, з'ясування ролі та місця у мовленні, при цьому обов'язковим є **докладний переказ** розповідного тексту, стиль якого є художнім з елементами опису зовнішності людини (відповідно до складного плану) **в усній формі**.

У восьмому класі, при вивченні теми «*Синтаксис. Пунктуація. Словосполучення й речення. Словосполучення*», школяр (школярка) мають виконати **вибірковий переказ** розповідного тексту, який містить елементи опису пам'яток історії та культури в художньому стилі **в усній формі**. Відповідно до теми «*Просте речення. Двоскладне речення*» до обов'язкового виду роботи належить **докладний письмовий переказ** розповідного тексту, який містить елементи опису пам'яток історії та культури, стиль якого є публіцистичним (відповідно до простого чи складного плану) із застосування прикладок й **стислого письмового переказу** розповідного тексту, який містить елементи опису місцевості і стиль якого є художнім (відповідно до складного плану).

При навчанні у дев'ятому класі школярі пишуть **вибірковий переказ тексту** у художньому стилі під час вивчення теми «*Повторення вивченого у 8 класі*». Під час вивчення теми «*Обов'язкові види роботи*» школяр (школярка) мають створити стислий **переказ** тексту у публіцистичному стилі (відповідно до складного плану) **в усній формі**, а також докладний переказ тексту, стиль якого є публіцистичним і який містить творче завданням **в письмовій формі**. При вивченні теми «*Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку*» школярі мають виконати **вибірковий переказ тексту** у науковому стилі **у письмовій формі** (із застосуванням складних речень з різними видами зв'язку).

Варто зазначити, що вміння здійснювати **переказ тексту** визначається елементом діяльнісного складника тільки для сьомих і восьмих класів.

Таким чином, зазначений напрям формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів, віком десять-п'ятнадцять років як **переказування чужого мовлення (переказ)** досить часто використовують в чинній програмі з української мови. Проведемо огляд поширеності використання наступного напрямку – **самостійна побудова власного висловлювання**.

2.1.3. Самостійна побудова власного висловлювання

Формування умінь та навичок зв'язного мовлення в учнів, віком десять-п'ятнадцять років (відповідно до чинної програми з української мови) за напрямом **побудова власного висловлювання на самостійній основі** розпочинається у **п'ятому класі** зі складання 1) **тексту-розповіді** на тему, яка має відношення до реального життєвого досвіду школярів або 2) **висловлення (тексту)** за змістом прислів'я або 3) **тексту-розповіді** про власну школу (клас) із застосуванням запропонованих чи таких, які були самостійно обраними прислів'їв чи 4) **опису предмета в усній формі** (ромашки, куща бузку, троянди весняного листя тощо) за картиною.

Потім при вивченні різних тем, які передбачаються програмою, учні вчаться створювати та здійснювати аналіз як усних, так і письмових творів. Так, під час вивчення теми *«Будова слова. Орфографія»* рекомендують такі види робіт для школярів **п'ятого класу**: 1) **створити казку**, користуючись словами, які мають значення збільшеності та згрубілості; 2) **скласти опис в усній формі** тварини для електронної енциклопедії Вікіпедія; 3) **порівняти висловлення, які були складені**; 4) **створити розповідь** стовно відвідування зоопарку з використанням незмінних слів назв тварин. До обов'язкового складника навчального процесу за визначеною темою у **п'ятому класі** виступає художній **твір-опис** тварини чи предмета, який містить слова із суфіксами й префіксами.

Під час оволодіння темою «Відомості із синтаксису й пунктуації» до рекомендованих видів роботи відносять: 1) **висловлення** із застосуванням опорних словосполучень (на кшталт: *відповіді на запитання, улюблені книжки, запам'ятаю назавжди*); 2) **текст для шкільного веб-сайта** чи у шкільну газету стосовно цікавого випадку із життя класу або школи з різними за метою висловлення реченнями. Крім того, учням **п'ятого класу** потрібно навчитись писати художній **твір-роздум** за колективно складеним планом (орієнтовні теми наведені у програмі).

Під час вивчення теми «Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина» учнями створюють 1) **діалог-розпитування** (для прикладу на тему: «Домашня тварина, про яку я мрію» (з репліками-реченнями, які включають означення), «Улюблене заняття» (включаючи додатки), «Як знайти музей» (включаючи обставини).

Розглядаючи тему «Речення з однорідними членами» школяр (школярка) мають навчитись складати: 1) **висловлення** «Мої улюблені квіти» чи інше з узагальнювальними словами при однорідних членах речення; 2) **текст вітальної листівки** з нагоди Дня матері зі звертаннями; 3) **інформацію до шкільного веб-сайта** щодо цікавого випадку з життя класу чи школи, включаючи вставні слова та словосполучення, а також написати **лист до рідної людини** з використанням звертання й вставних слів. У темі «Пряма мова. Діалог» до рекомендованого виду роботи відносять створення **розповіді** «Мудрі батькові поради» («Улюблені пісні моєї мами», «Чого навчив мене мій тренер») з реченнями, які містять пряму мову.

Подібно до **п'ятого класу**, у **шостому** – істотний обсяг уваги, відповідно до чинної програми з української мови, належну увагу заслуговує такий напрям формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів, як **самостійна побудова власного висловлювання**. Поступово впроваджують нові стилі висловлювання.

Для прикладу, при вивченні теми «Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого» до рекомендованих видів роботи належать складання: 1) **письмового листа** до осені з використанням риторичних звертань, а також

однорідних членів речення; 2) **тексту паперової листівки чи електронного листа**, що містить звертання, вставні слова (словосполучення) й однорідні члени речення, з привітанням до Дня народження чи до всеукраїнського свята; 3) **усне висловлення** (орієнтовною може виступати тема «Про що розповіла верба» чи інша) з вживанням прямої мови. До обов'язкового виду роботи для школярів відносять таке: 1) створити **оголошення** з метою розміщення останнього на шкільному веб-сайті чи на шкільній дошці оголошень щодо цікавої та довгоочікуваної події, на кшталт екскурсії чи поїздки до музею тощо.

Під час вивчення теми «*Лексикологія*» школярам рекомендують створити **висловлення-роздум** на тему «Професія моїх батьків» (чи «Ким я мрію стати») із застосуванням професійних слів, неологізмів. Наступна тема «*Фразеологія*» передбачає обов'язкове виконання: 1) **докладного переказу в усній формі** художнього розповідного тексту, що містить елементи роздуму; чи 2) **письмового художнього твору-роздуму** стосовно вчинків людей, оснований на особистих спостереженнях й враженнях (на кшталт: «Чому я пишаюся своїм товаришем?», «Який вчинок можна вважати героїчним?» тощо), використовуючи фразеологізми.

У ході оволодіння темою «*Словотвір. Орфографія*» програмою рекомендовано учням скласти: 1) **оповідання** на тему віртуальної мандрівки Україною, використовуючи іменники, які утворені від поданих прикметників (на кшталт: *житомирський – Житомирищина; київський – Київщина тощо*); 2) **допис до шкільного веб-сайта** щодо українських меценатів з використанням складних слів (на кшталт: *благодійність, добродій, життєпис, милосердя*).

При вивченні теми «*Іменник*» учні **шостого класу** виконують наступний вид роботи: 1) рекомендовано – складання **інформаційного допису** до шкільної газети чи на шкільний веб-сайт щодо події з життя класу чи школи з іменниками – власними назвами (*імена і прізвища однокласників, географічні назви тощо*); 2) обов'язково – **усний художній твір-опис** приміщення, базуючись на власних враженнях чи за картиною.

При вивченні теми «*Прикметник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль*» учням рекомендовані наступні види роботи: 1)

порівняльний опис 2 рослин (дерев чи квітів) за ілюстрацією із застосуванням прикметників-синонімів, прикметників-антонімів, а також якісних прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння (в усній формі); 2) **складання характеристики або знайомої або відомої людини** із застосуванням прикметників у різних відмінкових формах; 3) **складання та розігрування діалогів** на тему шкільного життя із застосуванням прикметників, які перейшли в іменники (на кшталт: учительська, черговий, учений, майбутнє, знайомий, військовий, земноводні, похідна тощо); 4) **створення мікротексту** із висловленням захоплення, схвалення вчинку людини, із застосуванням прикметників на кшталт незрівнянний, неказаний, неоцінений тощо. До обов'язкових видів роботи належать: 1) **твір-опис природи в художньому стилі** на основі власних вражень чи за картиною на матеріалі відомих полотен українських пейзажистів А. Куїнджі, С. Васильківського, І. Айвазовського тощо **у писемній формі**.

Вивчаючи *«Числівник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль»* школярам пропоную **скласти твір-роздум** із застосуванням числівників (до орієнтовних тем належать: «Гайнування часу – найбільше марнотратство», «Вільний час – можливість для розвитку здібностей»). Під час вивчення теми *«Займенник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль»* для формування умінь та навичок зв'язного мовлення програмою 1) рекомендовано – складання **листівки на паперових або електронних носіях** із запрошенням на урочисту подію з займенниками, що належать до різних розрядів. Прикладом події може бути день відкриття школи або ювілей першої вчительки; 2) як обов'язкові види роботи визначено: а) **художній розповідний твір** у письмовій формі з елементами роздуму (прикладом тем можуть бути: «Що я роблю для здійснення своєї мрії», «У чому полягає гідність людини» тощо) із займенниками, що належать до різних розрядів; б) **есе світоглядного змісту** на тему «Кого можна назвати патріотом рідної землі», «У чому полягає життєвий успіх» тощо.

Таким чином, провівши розгляд наявності у чинній програмі з української мови такого напряму формування умінь та навичок зв'язного

мовлення в учнів як **самостійна побудова власного висловлювання у п'ятих-шостих** класах, вважаємо за доцільне аналізувати, на прикладі сьомого класу, наступний напрям – **самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях.**

2.1.4. Самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях

Розпочате у **шостому класі** формування умінь й навичок зв'язного мовлення в учнів відповідно до напрямку самостійна побудова власного висловлювання у різних стилях продовжується у **сьомих-дев'ятих** класах і сприяє розширенню знань і вмінь школярів.

Програма рекомендує вже з найпершої теми **сьомого класу** «*Вступ. Літературна норма української мови*» розпочинати працювати над розвитком зв'язного мовлення. Потрібно: 1) **складати висловлення** щодо краси осінньої пори (пейзажної замальовки) за фотоілюстрацією з однорідними членами речення; 2) **складати й розігрувати діалоги**, що, згідно з бажанням, можна доповнити прослуханим чи прочитаним текстом щодо рослини-символу України (верба, калина, тополя тощо), використовуючи репліки-речення, що містять звертання й вставні словами; 3) **складати байки** (прозові) у формі діалогу між птахами (інформацію щодо птахів взяти в мережі Інтернет).

В процесі розбору теми «*Морфологія. Орфографія. Дієслово: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль*» школярам рекомендують: 1) **складання тексту для руханки** із застосуванням різноманітних особових форм дієслів; 2) **складання есе** щодо значення родинних традицій із використанням дієслів у різних часових формах; 3) **складання пам'ятки (інструкції)** «Безпечне користування Інтернетом» із застосуванням дієслів різних способових форм; 4) **складання допису для соцмережі** про важливу подію зі шкільного життя із застосуванням дієслів різних способів; 5) **складання та розігрування діалогів.**

Під час вивчення теми «*Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль*» до рекомендованого виду роботи відносять: 1) **створення інформаційного повідомлення** для шкільного

веб-сайту із застосуванням дієприкметників стосовно організації екскурсії (виставки, яка була відвідана чи подорожі, про яку мріють); 2) **складання висловлення** про улюблену пісню із застосуванням дієприкметників (на кшталт: оспіваний, переконаний, стомлений, зігрітий, посмутнілий, усміхнений тощо). До обов'язкового виду роботи відповідно до програми для **сьомого класу** відносять: 1) **докладний переказ** розповідного тексту художнього стилю, що містить елементи опису зовнішності людини (усно); 2) **твір-опис** зовнішності людини за картиною відомого українського художника (М. Пимоненка, Т. Шевченка, О. Мурашка тощо) у художньому стилі із застосуванням дієприкметників і дієприкметникових зворотів (письмово).

Рекомендованими видами роботи за темою *«Дієприслівник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль»* є наступні: 1) школярам рекомендують **складання монологу** від імені героя художнього твору із застосуванням дієприкметників та дієприслівників (**в усній формі**); 2) складання **розповіді** на тему улюбленого українського художника на основі інформації, яка була зібрана в мережі Інтернет, яка опирається на його життя й творчість із застосуванням дієприслівників доконаного та недоконаного виду (на кшталт: *зібравши (свідчення, спогади), розшукавши (інформацію), працюючи (над полотнами, малюнками), долаючи (перешкоди), перемагаючи (труднощі)* тощо); 3) складання **висловлення в публіцистичному стилі** «Як досягти успіху» із використанням фразеологізмів (на кшталт: *не моргнувши оком; не розгинаючи спину*). Обов'язковим є те, що учні сьомого класу мають навчитись: 1) **складати твір** розповідного характеру **в усній формі** в художньому стилі щодо із застосуванням дієприслівникових зворотів (відповідно до складного плану); 2) **розповідний художній твір** у письмовій формі щодо улюбленої справи автора (до орієнтовних тем можуть бути віднесені: «Моя душа у вишивці», «Як наш клас готує контент для наповнення блога» тощо).

При вивченні теми *«Прислівник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль»* до рекомендованих видів робіт відносять: 1) **складання тексту-розповіді** на історичну тему, стосовно визначних подій, пов'язаних з

«малою батьківщиною», із застосуванням прислівників-синонімів, а також прислівників-антонімів; 2) **створення мікротексту** з елементами порівняння літературного твору, а також екранізації останнього (різних моделей гаджетів, комп'ютерних ігор тощо) із застосуванням прислівників різних ступенів порівняння; 3) **складання тексту реклами** шкільного конкурсу на найліпший твір «Улюблена справа кожному цікава» із застосуванням прислівників-синонімів, а також прислівників-антонімів; 4) **складання тексту рекламного буклета** молодіжного вбрання із застосуванням прислівникових сполук до смаку, до лиця, не до речі, не до вподоби, на вибір, в міру; складання відгуку до цікавої книги з застосуванням прислівників вищого та найвищого ступенів порівняння. До обов'язкових видів роботи належить портретний нарис у публіцистичному стилі.

Тема «*Прийменник як службова частина мови*» передбачає рекомендації щодо оволодіння вмінням **складати**: 1) **розповідь** про знайому людину, зовнішній вигляд якої здається школяру ідеальним; 2) **висловлення-роздум** «Від споживацького безглуздя докільля треба берегти» з використанням антонімічних прийменників.

За темою «*Частка як службова частина мови*» рекомендованими видами роботи може бути:

1) **висловлення** «Чи хотів(ла) би я щось у собі змінити» («Які чесноти хотілося б виховати в собі», «Чи входить до переліку рис моєї вдачі самокритичність») із застосуванням часток, таких як *авжеж, хіба, лише, нехай, би (б), хіба ж*;

2) **проект логотипу** рідного міста (села, школи, класу) із застосуванням різних частин мови з часткою не і префіксом не.

У ході вивчення теми «*Вигук як особлива частина мови*», учні, згідно з рекомендаціями, можуть: 1) **складати й розігрувати** діалоги (обмін враженнями після концерту улюбленого співака з вигуками, що передають почуття захоплення, радості, подиву тощо); 2) **складати казки** для менших братів чи сестер із застосуванням звуконаслідувальних слів.

Здійснивши аналіз наявності у чинній програмі з української мови такого напрямку формування умінь та навичок зв'язного мовлення як **самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях**, можемо зробити висновок, що цей напрям використовують під час вивчення всіх тем **сьомого класу**.

Отже, в українознавчій змістовій лінії закладений список тем, що орієнтують учителя на добір таких текстів, які знайомлять учнів зі звичаями, ремеслами, історією, духовною культурою українського народу, традиціями, загальнолюдськими моральними нормами тощо. Теми представлено у певній цілісній системі. Зміст зазначених текстів виступає опорою та зразком для створення школярами власних зв'язних висловлювань, збагачення словникового запасу на основі застосування зразків, які були подані, формування моральної культури кожного школяра. Українознавча змістова лінія є спрямована на збагачення граматичної будови як усного, так і писемного мовлення, розширення лексичного запасу учнів, а також засвоєння етнокультурознавчих лексем, на кшталт фразеологізмів, символів, які є пов'язаними із народними звичаями, традиціями, ремеслами, побутом тощо. Українознавчий принцип навчання української мови – виступає базовим, а також реалізується на всіх уроках мови.

Матеріалам комунікативної та українознавчої змістових ліній належить основна роль у набутті школярами досвіду спілкування, емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього, формування особистісних якостей.

2.2. Система завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку (за чинними підручниками з української мови)

Система завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку включає: **1) вправи на формування уміння слухати; 2) вправи на формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання; 3) вправи на формування уміння створювати власне висловлювання.**

У відповідності до навчально-методичного посібнику «Методика викладання української мови» авторів О. Костів, О. Сколоздра-Шепітко чинними підручниками з української мови є наступні [22, с. 33-34].

Для 5 класу: С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова Українська мова (підручник для 5 класу); Глазова О. П. Українська мова (підручник для 5 класу); Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (підручник для 5 класу).

Для 6 класу: Глазова О. П. Українська мова (підручник для 6 класу); С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, Жук М. Г. Українська мова (підручник для 6 класу); Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (підручник для 6 класу).

Для 7 класу Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (підручник для 7 класу); Ющук І. П. Українська мова (підручник для 7 класу); С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, Жук М. Г. Українська мова (підручник для 7 класу); Горошкіна О. М., Попова Л. О. Українська мова (підручник для 7 класу); Голуб Н. Б., Шелехова Г. Н., Новосьолова В. Н., Ярмолюк А. В. Українська мова (підручник для 7 класу); Глазова О. П. Українська мова (підручник для 7 класу); Кобцев Д. А. Українська мова (підручник для 7 класу).

Для 8 класу Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова (підручник для 8 класу); Ющук І. П. Українська мова (підручник для 8 класу); С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, Жук М. Г. Українська мова (підручник для 8 класу); Пентиліук М. І., Омельчук С. А., Гайдаєнко І. В., Ляшкевич А. І. Українська мова (підручник для 8 класу); Глазова О. П. Українська мова (підручник для 8 класу); Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (підручник для 8 класу); Авраменко О. М., Борисюк Т. В., Почтаренко О. М. Українська мова (підручник для 8 класу); Данилевська О. М. Українська мова (підручник для 8 класу).

Для 9 класу Заболотний В. В., Заболотний О. В. Українська мова (підручник для 9 класу); Глазова О. П. Українська мова (підручник для 9 класу); Авраменко О. М. Українська мова (підручник для 9 класу); Голуб Н. Б., Ярмолюк А. В. Українська мова (підручник для 9 класу); Караман С. О.,

Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова для ЗНЗ з поглибленим вивченням філології (підручник для 9 класу).

Отже, підручники з української мови авторів С. Я. Єрмоленко та В. Т. Сичової, О. П. Глазової, О. В. Заболотного та В. В. Заболотного є для кожного аналізованого класу. Для подальшого аналізу використаємо підручники Українська мова 5-9 класи авторів С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової.

2.2.1. Вправи на формування уміння слухати

Існують наступні вправи на формування уміння слухати: 1) визначте тему, мету, основну думку діалогічного або монологічного мовлення; 2) послухайте загадки й відгадайте їх; 3) послухайте заголовки текстів і скажіть, про що, на вашу думку, йдеться в текстах; 4) послухайте фразеологізми (будь-які інші стилістичні засоби) і скажіть, у яких ситуаціях вони можуть уживатися; 5) складіть план почутого; 6) випишіть ключові слова (фрази) з тексту (вправи); 7) дайте відповіді на питання до почутого тощо.

Розглянемо варіанти вправ на формування уміння слухати у підручниках С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова Українська мова для 5-9 класів.

Українська мова (5 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [52]:

Вправа 16, завдання 6. Складіть план частин, які ви прочитали. Дайте відповіді на запитання [54, с. 13].

Вправа 19, завдання 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Визначте основну думку тексту. Спишіть [52, с. 15].

Вправа 35, завдання 2. Визначте тему й основну думку прочитаного оповідання. Назвіть мікротеми. Поділіть текст на частини відповідно до мікротем. 3. Складіть і запишіть план прочитаного оповідання. Доберіть інший заголовок [52, с. 24].

Вправа 133. Відгадайте загадку. З'ясуйте, однозначне чи багатозначне слововід гадка [52, с. 62].

Вправа 285, завдання 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Визначте тему й основну думку [52, с. 117].

Українська мова (6 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [53]:

Вправа 15, завдання 2. Дайте розгорнуті відповіді на запитання, використовуючи різні види речень. Запишіть [53, с. 10].

Вправа 48, завдання 1. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку [53, с. 21].

Вправа 49, завдання 1. Прочитайте текст. Визначте тему та мікротеми тексту [53, с. 22].

Вправа 241, завдання 1. Розгадайте загадки. Визначте рід слів-відгадок [53, с. 103].

Вправа 251, завдання 1. Відгадайте загадки [53, с. 107].

Вправа 531. Дайте відповідь на запитання, зіставляючи характер діалогів у текстах «Маленька мураха» і «їжачки». Запишіть розгорнуті відповіді [53, с. 232].

Вправа 548, завдання 1. Складіть план тексту «Кімната для підлітка» [53, с. 239].

Українська мова (7 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [54]:

Вправа 6. Дайте письмові відповіді на запитання [54, с. 6].

Вправа 415, завдання 1. Прослухайте текст. Визначте тему. Які частини ви можете виділити і цьому тексті? Які ключові слова Ви записали, слухаючи текст? [54, с. 223].

Вправа 417. Прослухайте текст. Дайте йому назву. Визначте тему і основну думку [54, с. 225].

Вправа 423, завдання 1. Прослухайте текст – уривок з повісті «Бурлачка» І. Нечуя-Левицького. Запишіть ключові слова [54, с. 227].

Вправа 434, завдання 2. Складіть план тексту [54, с. 235].

Українська мова (8 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [55]:

Вправа 422, завдання 1. Прослухайте радіопередачу або перегляньте телепередачу (на власний вибір). Про що ви дізналися з цієї передачі? Запишіть її тему [55, с. 208].

Вправа 422, завдання 2. Запишіть ключові слова, які допоможуть вам побудувати зв'язний текст про почуте (побачене). Запишіть слова, значення

яких для вас не зрозумілі. З'ясуйте їхні значення за тлумачним словником. [55, с. 208].

Вправа 433, завдання 1. Прослухайте текст диктанту. До якого виду аудіювання належить цей різновид прослуховування? Які слова вам не зрозумілі? З'ясуйте їхнє значення. Пригадайте, за яким правилом пишемо власні назви [55, с. 216].

Вправа 434, завдання 3. До якого стилю належить наведений текст? Визначте його тему, основну думку, особливості стилю. Випишіть стилістично забарвлені слова [55, с. 218].

Вправа 434, завдання 4. Складіть план тексту [55, с. 218].

Вправа 446, завдання 1. Прослухайте уривок з інтерв'ю молодого відомого співака, занотовуючи інформацію, яка допоможе вам скласти стислий переказ [55, с. 226].

Вправа 452, завдання 1. Прослухайте текст, роблячи нотатки для переказу (числа, дати, власні назви). Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю [55, с. 231].

Вправа 453, завдання 1. Прослухайте фрагмент розповіді одного з учасників поїздки до Мексики в складі творчої групи музикантів і акторів. З'ясуйте значення незнайомих слів. Зробіть нотатки про пам'ятки історії та культури Мексики в чернетці [55, с. 232].

Вправа 454, завдання 2. Визначте тему та мікротеми тексту. Дайте йому назву. Складіть і запишіть план. Яка мікротема вас зацікавила найбільше? [55, с. 233].

Українська мова (9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [56]:

Вправа 55, завдання 2. Складіть і запишіть цитатний план поданого тексту [56, с. 38].

Вправа 77, завдання 1. Прочитайте текст. Скільки мікротем можна виділити в ньому? Яка основна думка цього тексту? [56, с. 52].

Вправа 100, завдання 1. Відгадайте загадки. Спишіть текст загадок, доповнюючи їх відгадками й розставляючи потрібні розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень [56, с. 65].

Вправа 250, завдання 2. Сформулюйте основну думку тексту, використавши безсполучникове складне речення. Запишіть речення [56, с. 158].

Вправа 332, завдання 2. Запишіть мікротоми поданого тексту. Сформулюйте і запишіть основну висловлену думку. Обґрунтуйте назву роздумів поста. Поміркуйте, чому фрази в цьому тексті подано як окремі абзаци [56, с. 201].

Вправа 360, завдання 1. Прочитайте текст До якого стилю він належить? Складіть план стислого переказу поданого тексту [56, с. 218].

Вправа 371, завдання 1. Прослухайте текст, конспектуючи його [56, с. 233].

Отже, для формування уміння слухати у підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова використовуються вправи:

- 1) складіть план;
- 2) доберіть заголовки;
- 3) визначте тему й основну думку тексту;
- 4) дайте відповіді на запитання;
- 5) відгадайте загадки;
- 6) запишіть ключові слова.

2.2.2. Вправи на формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання

Вправи на формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання поділяються на групи: 1) доповни речення; 2) закінчи речення; 3) питання – відповідь. Розглянемо приклади подібних вправ у підручниках С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова Українська мова для 5-9 класів.

Українська мова (5 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [52]:

Вправа 3, завдання 2. Випишіть за зразком епітети (образні означення) до слова мова. Доповніть їх двома-трьома власними образними означеннями [52, с. 6].

Вправа 11, завдання 2. Закінчіть речення [52, с. 9].

Вправа 47, завдання 1. Доповніть прислів'я словами з довідки [52, с. 27].

Вправа 16, завдання 4. Прочитайте третю частину оповідання. Дайте відповіді на запитання [Єрмоленко, с. 13].

Вправа 16, завдання 6. Дайте відповіді на запитання [52, с. 13].

Вправа 30, завдання 2. Продовжте розповідь, використовуючи власні знання про бджіл [52, с. 20].

Вправа 30, завдання 3. Чому ми кажемо працююча, як бджілка? [52, с. 20].

Вправа 186, завдання 1. Закінчіть рядки вірша, уставляючи замість крапок слова з довідки. Не забувайте про риму [52, с. 82].

Вправа 295, завдання 1. Доповніть текст пісні словами з довідки. Не забувайте про риму! [52, с. 121].

Вправа 361, завдання 1. Доповніть доречним варіантом прийменника з, із, зі (зо) подані конструкції [52, с. 147].

Вправа 393. Розгадайте ребус і доповніть речення словом-відповіддю. Запишіть його [52, с. 160].

Вправа 453, завдання 1. Спишіть текст, доповнюючи речення однорідними членами. Потрібні за змістом слова добирайте з довідки [52, с. 182].

Українська мова (6 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [53]:

Вправа 6, завдання 1. Прочитайте слова-синоніми. Складіть і запишіть речення з чотирма з них (на вибір) [53, с. 6].

Вправа 15, завдання 2. Дайте розгорнуті відповіді на запитання, використовуючи різні види речень. Запишіть [53, с. 10].

Вправа 26. Спишіть текст, увівши в речення замість крапок вставні слова з довідки [53, с. 13].

Вправа 106. Доповніть речення назвами відповідних професій. Запишіть. [53, с. 50]

Вправа 249. Накресліть у зошиті таблицю. Доповніть її власними прикладами [53, с. 106].

Вправа 564, завдання 2. Дайте відповіді на запитання [53, с. 246].

Українська мова (7 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [54]:

Вправа 48, завдання 2. Випишіть дієслова. Визначте форму, доберіть інші форми від поданих [54, с. 30].

Вправа 52. Прочитайте текст. Складіть речення (3–4) зі словами висловити та виразити [54, с. 33].

Вправа 324. Спишіть прислів'я та приказки, замінивши сполучники синонімами [54, с. 175].

Вправа 332. Спишіть, доповнивши вислів. Розберіть використані в ньому сполучники як частину мови [54, с. 170].

Вправа 101. Доберіть і запишіть власні приклади до випадків заміни дієслів одного способу дієсловами іншого способу або інфінітивом [54, с. 61].

Українська мова (8 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [55]

Вправа 20. Доберіть до поданих запозичених слів українські відповідники, використовуючи слова з довідки. Утворіть з ними словосполучення [55, с. 12].

Вправа 209, завдання 2. Доберіть із збірок поезій назви творів, які за синтаксичною будовою є означено-особовими реченнями. Запишіть ці назви, а також імена та прізвища авторів віршів [55, с. 103].

Вправа 240. Доберіть до односкладних безособових речень синонімічні двоскладні речення. Запишіть їх. Доберіть до односкладних безособових речень синонімічні двоскладні речення. Запишіть їх [55, с. 5].

Вправа 274, завдання 1. Прочитайте прислів'я та приказки. Якими реченнями передано їхній зміст? Доповніть неповні речення [55, с. 128].

Вправа 311. Прочитайте словосполучення. Чому певні групи словосполучень розділяють крапки з комами? П'ять іменних словосполучень (по одному від кожної групи) розширте означеннями мій, ця, наш, ваш, перший, чийсь. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями [55, с. 149].

Вправа 316. Доберіть до поданих рядів однорідних членів узагальнювальні слова. Складіть з ними речення [55, с. 151].

Вправа 385. Доповніть речення так, щоб іменна частина складеного присудка та другорядні члени стали відокремленою прикладкою. Запишіть утворені речення за зразком. [55, с. 192].

Вправа 397, завдання 2. Доповніть текст прикладами про відомі вам весільні звичаї, використовуючи речення з відокремленими обставинами [55, с. 196].

Українська мова (9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [56]:

Вправа 12, завдання 3. Прочитайте текст. Використовуючи результати попередніх завдань, усно доповніть подане нижче висловлювання [56, с. 12].

Вправа 88. Розгадайте ребуси (а-є), запишіть відповіді. Доповніть ними подані нижче словосполучення, що позначають риси, притаманні волонтерам. Запишіть словосполучення в стовпчик [56, с. 58].

Вправа 134. Доповніть запропоновані головні частини підрядними. Запишіть їх. Визначте вид кожного із записаних речень [56, с. 89].

Вправа 152. Доповніть запропоновані конструкції, утворивши складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним [56, с. 101].

Вправа 281, завдання 2. Дайте відповіді на запитання сформульоване в поезії, у вигляді твору-мініатюри. Які мовні засоби використаєте ви? Чому? [56, с. 172].

Вправа 286. Дайте відповіді на запитання [56, с. 174].

Отже, у підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання відбувається за допомогою наступних видів вправ:

- 1) закінчіть речення;
- 2) дайте відповіді на запитання;
- 3) доповніть речення (конструкції);
- 4) складіть і запишіть речення тощо.

2.2.3. Вправи на формування уміння створювати власне висловлювання

Вправи на формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання включають різні види переказів (усні, письмові, з творчим завданням і без нього), власні діалогічні і монологічні твори, завдання продовжити або доповнити (власною думкою, необхідною інформацією) текст тощо.

Українська мова (5 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [52]:

Вправа 1, завдання 2. Про що йдеться в тексті? Зробіть висновок щодо значення мови в житті людини [52, с. 5].

Вправа 2, завдання 1. Прочитайте висловлювання про мову. Поясніть, як ви їх розумієте [52, с. 5]

Вправа 7, завдання 2. Підготуйте твір-роздум на тему «Чому я розмовляю українською мовою?» [52, с. 7].

Вправа 8, завдання 3. Складіть міні-розповідь на тему «Що потрібно робити, щоб українська мова звучала, розвивалася й збагачувалася?» [52, с. 8].

Вправа 9. Користуючись інформацією з малюнка-схеми, розкажіть про мову та її значення в житті людини й суспільства [52, с. 8].

Вправа 16, завдання 2. Придумайте продовження історії [52, с. 12].

Вправа 16, завдання 9. Уявіть, що ви – письменник (письменниця). Напишіть оповідання про випадок зі свого життя на тему «Почну з ранкової зарядки» [52, с. 13].

Вправа 26, завдання 3. Усно перекажіть текст за планом [52, с. 19].

Вправа 30, завдання 1. Підготуйте усний стислий переказ тексту «Дядько Роман і золотокрилки» за тематичними реченнями [52, с. 20].

Вправа 50, завдання 1. Підготуйте казкову розповідь за малюнком, використовуючи такі ключові слова: самостійні та службові частини мови, вигук [52, с. 30].

Вправа 127, завдання 3. Розгляньте ілюстрацію. Складіть короткий опис, використовуючи слова, які передають особливості зображеної історичної доби [52, с. 61].

Вправа 442, завдання 1. Прочитайте текст. Визначте в ньому мікротеми. Розподіліть їх між собою. Перекажіть свої фрагменти тексту, намагаючись не використовувати в реченнях означення [52, с. 178].

Вправа 466. Розгляньте малюнки. Складіть і розіграйте міні-діалоги за кожним малюнком. Відтворіть усі можливі форми звертання людей одне до одного [52, с. 188].

Вправа 474. Розгляньте малюнки. Використовуючи звертання, складіть і розіграйте за одним із малюнків діалог. Запишіть репліки діалогу [52, с. 190].

Вправа 510, завдання 2. Складіть і запишіть діалог про комічний випадок з вашого життя [52, с. 205].

Українська мова (6 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [53]:

Вправа 9, завдання 1. Прочитайте текст. Перекажіть [53, с. 7].

Вправа 22. Прочитайте і напишіть переказ, використовуючи речення з однорідними членами [53, с. 12].

Вправа 36, завдання 1. Прочитайте текст. Перекажіть його, доповнивши відомостями про державну символіку України [53, с. 16].

Вправа 38. Напишіть твір-роздум, використовуючи початки висловлювань [53, с. 13].

Вправа 44. Складіть і запишіть діалог (6-7 реплік), уявивши таку ситуацію: ви знайомите друга, що приїхав здалека, з вашою місцевістю (селом, містом, районом), з вашим улюбленим куточком відпочинку чи пам'яткою культури [53, с. 19].

Вправа 54, завдання 2. Напишіть стислий переказ тексту [53, с. 26].

Вправа 80. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Підготуйте усний переказ цього тексту [53, с. 40].

Вправа 81. Напишіть твір на тему «З'являються нові слова у мові, незвичні в музиці акорди чуть» (П. Тичина). Скористайтеся планом [53, с. 40].

Вправа 96, завдання 2. Підготуйте усний переказ тексту [53, с. 46].

Вправа 110. Складіть міні-твір на одну з тем: «Моя майбутня професія», «Мій тато – програміст (будівельник, менеджер, юрист, автослюсар...)», «Моя

мама – продавець (редактор, модельєр, електронник, кондитер...)). Використовуйте слова-професіоналізми [53, с. 51].

Вправа 384, завдання 1. Прочитайте текст. Доповніть його (усно) своїми враженнями про картину Ф. Кричевського «Автопортрет у білому кожусі» [53, с. 160].

Вправа 528. Побудуйте й запишіть діалог «У бібліотеці» (7-8 реплік). Використовуйте вислови: за програмою, написати твір, знайти в каталозі, журнал за вересень цього року, допоміжна література. [53, с. 230].

Вправа 534. Складіть і розіграйте телефонний діалог до однієї із запропонованих ситуацій [53, с. 233].

Вправа 562 завдання 2. Підготуйте усний вибірковий переказ тексту «Карпати», використовуючи записані словосполучення. Доповніть переказ власними роздумами про способи збереження природи Карпат [53, с. 245].

Українська мова (7 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [54]:

Вправа 1, завдання 2. Складіть невеликий твір-роздум (7–8 речень) на тему «Як впливають слова на поведінку людини?» на основі власних спостережень і вражень [54, с. 5].

Вправа 3, завдання 2. Напишіть міні-твір за картиною та поданими поетичними рядками. Використовуйте словосполучення: складати пісні, Маруся з Полтави, відомі народні пісні, легендарна співачка, неповторний голос, виходити в похід на зорі, проводити козаків; слова з пісні «Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі. Заплакала Марусенька свої ясні очі» [54, с. 6].

Вправа 6. Прочитайте текст. Доповніть його власними міркуваннями про мову [54, с. 6].

Вправа 9. Підготуйте усний твір-роздум у художньому стилі на тему «Душа на' роду – у слові». Використайте подані словосполучення [54, с. 7].

Вправа 40. Напишіть міні-твір (8–10 речень) за поданою репродукцією картини Л. Мітченка «Осінь у Лаврі», використовуючи іменники I та II від'їни, якісні та присвійні прикметники, кількісні числівники, особові займенники [54, с. 24].

Вправа 59. Складіть опис зовнішності свого друга чи подруги, використовуючи неозначену форму та особові форми дієслова, а також словосполучення з епітетами та вислови на зразок *очі сяють, волосся в'ється* [54, с. 35].

Вправа 95, завдання 2. Напишіть твір-роздум у художньому стилі на тему «Твердість характеру, утілена в скульптурі», використовуючи дієслова різних способів [54, с. 57].

Вправа 411, завдання 1. Складіть і запишіть складний план власного висловлювання про вірш Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало...» [54, с. 221].

Українська мова (8 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [55]

Вправа 6, завдання 1. Відтворіть діалоги за поданими ситуаціями та метою спілкування (на вибір) [55, с. 6].

Вправа 18, завдання 2. Складіть і запишіть діалог (сім-вісім реплік), використовуючи виписані слова [55, с. 12].

Вправа 47. Уявіть, що ви разом розглядаєте картину П. Брейгеля Старшого «Зимовий пейзаж з ковзанярами» (с. 25). Складіть і запишіть діалог, основою якого є подані нижче репліки та ваші коментарі. За потреби використайте додаткові джерела (Інтернет, енциклопедії тощо). У текстах використайте частки *не та ні* [55, с. 26].

Вправа 207, завдання 2. Запишіть стислий переказ легенди про походження фразеологізму *гордіїв вузол*, використовуючи означено*особові речення [55, с. 102].

Вправа 322, завдання 2. Доберіть заголовок до другої усмішки. Поміркуйте й запишіть (п'ять–сім речень), про який подарунок мрієте ви. Поясніть, чому саме на такий подарунок ви чекаєте. З якої нагоди ви сподіваєтеся його отримати? [55, с. 154].

Вправа 322, завдання 3. Перекажіть текст усмішки «Майбутній геній», уводячи в переказ речення з однорідними членами. Запишіть перероблений варіант тексту усмішки [55, с. 154].

Українська мова (9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова [56]:

Вправа 7, завдання 2. Поміркуйте, що може бути достатньою мотивацією для здобуття нових умінь, навичок, знань у різних сферах діяльності людини. Як це залежить від віку, характеру, виховання тощо? Складіть міні-твір за власними спостереженнями [56, с. 8].

Вправа 24. Використовуючи ускладнені речення, складіть усний твір на тему «Історія та сучасність у моєму місті (селі)» [56, с. 18].

Вправа 35, завдання 2. Які риси наших предків, описані в тексті, притаманні сучасним українцям? Складіть твір-роздум про національний характер українців. План твору запишіть [56, с. 26].

Вправа 36. Прочитайте. Перекажіть текст, оформивши висловлювання Г. Сковороди й О. Довженка як конструкції з прямою мовою [56, с. 26].

Вправа 48, завдання 2. Пригадайте назви фольклорних і літературних творів, у яких згадується півень. Письмово стисло перекажіть сюжет одного з цих творів [56, с. 33].

Вправа 61, завдання 2. Працюймо в групах. Скориставшись інформацією рубрики «Вчимося культури мови», що подана нижче, подискутуйте на тему, запропоновану у вправі. Кожна група нехай висловить свої думки. Запишіть їх як продовження діалогу [56, с. 42].

Вправа 62, завдання 2. Складіть діалог, пригадавши комічні ситуації з життя вашої родини. Запишіть його [56, с. 42].

Вправа 66. Прочитайте фрагмент інтерв'ю журналістки Оксани Керик з письменником Андрієм Содоморою. Складіть і запишіть діалог-фантазію з улюбленим містом (містечком, селом) [56, с. 44].

Вправа 89, завдання 1. Прочитайте текст. Стисло перекажіть його (усно), використовуючи якомога більше складносурядних речень з різними сполучниками та різними змістовими відношеннями між частинами складних речень [56, с. 59].

Отже, для формування уміння створювати власне висловлювання у підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова використовуються вправи:

- 1) перекажіть текст (докладно/стисло, усно/письмово);

- 2) складіть діалог;
- 3) складіть план власного висловлювання;
- 4) складіть (усний/письмовий) твір (роздум, опис, розповідь);
- 5) доповніть текст (усно/письмово) своїми роздумами / враженнями;
- 6) складіть міні-твір (твір-мініатюру) на одну з тем тощо.

Висновки до розділу 2

1. Формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови) відбувається поетапно. Провівши аналіз чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5–9 класів, можемо зробити висновки, що такому етапу формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років як збагачення мовлення синонімами, забутими словами, іншомовними словами тощо у ній приділено достатню увагу.

2. Такий напрям формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років як переказування чужого мовлення (переказ) на сучасному етапі дуже широко використовують у чинній програмі з української мови. Зазвичай він входить до діяльнісної складової, і переважно визначається як обов'язковий вид діяльності під час вивчення багатьох тем у школярів 10-15 років у змісті навчального матеріалу мовленнєвої змістової лінії.

3. Формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови) за напрямом самостійна побудова власного висловлювання починається у п'ятому класі.

4. Розпочате у шостому класі формування умінь та навичок зв'язного мовлення у школярів за напрямом самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях продовжується у сьомому-дев'ятому класах для розширення знань і вмінь учнів.

5. Система завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку включає: 1) вправи на формування вміння слухати; 2) вправи на

формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання; 3) вправи на формування уміння створювати власне висловлювання. Для подальшого використано підручники Українська мова для 5-9 класів авторів С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової.

6. Для формування уміння слухати у підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова використовуються вправи: 1) складіть план; 2) доберіть заголовки; 3) визначте тему й основну думку тексту; 4) дайте відповіді на запитання; 5) відгадайте загадки; 6) запишіть ключові слова.

7. У підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова формування уміння розширювати і уточнювати висловлювання відбувається за допомогою наступних видів вправ: 1) закінчіть речення; 2) дайте відповіді на запитання; 3) доповніть речення (конструкції); 4) складіть і запишіть речення тощо.

8. Для формування уміння створювати власне висловлювання у підручниках Українська мова (5-9 клас) С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова використовуються вправи: 1) перекажіть текст (докладно/стисло, усно/письмово); 2) складіть діалог; 3) складіть план власного висловлювання; 4) складіть (усний/письмовий) твір (роздум, опис, розповідь); 5) доповніть текст (усно/письмово) своїми роздумами / враженнями; 6) складіть міні-твір (твір-мініатюру) на одну з тем тощо.

РОЗДІЛ III

ЗБАГАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ 10-15 РОКІВ (ЗА ТЕКСТАМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ)

3.1. Розробка уроку

На основі проведеного дослідження теоретичних і практичних засад розвитку зв'язного мовлення нами було розроблено урок розвитку зв'язного мовлення з української мови за текстами івано-франківських письменників для учнів 6 класу.

Проаналізувавши творчість прозаїків і поетів Прикарпаття, таких як Юрій Андрухович, Степан Григорович Пушик, Галина Бритвак, Степан Васильович Процюк, Марта Войцехівська-Павлишин, ми прийшли до висновку, що для докладного письмового переказу художнього тексту розповідного характеру найкраще підійдуть оповідання Галини Бритвак.

Тема уроку. Розвиток зв'язного мовлення. Докладний письмовий переказ розповідного художнього тексту

Мета уроку. Навчити учнів детальному та стислому усному переказу тексту розповідного характеру відповідно до плану; розвинути вміння висловлювати думки послідовно, зв'язно, логічно, грамотно, відбирати матеріал, необхідний для реалізації задуму й організувати його в композиційно завершений текст.

Розвивати зв'язне мовлення, пам'ять, логічне мислення, культуру мовлення, спілкування. Виховати дбайливе ставлення і турботу про тварин.

Обладнання уроку: текст для переказу, папір/зошити, ручки.

Тип уроку: урок розвитку зв'язного мовлення.

Хід уроку

I. Повідомлення теми, мети, завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів

II. Актуалізація опорних знань.

Фронтальна бесіда.

Бесіда.

- За якими ознаками ми визначаємо, що текст розповідного характеру?
- Які художні засоби властиві для художнього стилю?

III. Основний зміст роботи

1) Ознайомлення учнів з короткою біографією івано-франківської письменниці Галини Бритвак.

Дуже мало інформації у вільному доступі про Галину Бритвак – українську письменницю, поетесу та публіциста. Дата народження: 27 січня 1953 р. Місце народження: місто Коломиї. Відомо, що Галина Бритвак закінчила школу №7, далі навчалася в Коломийському педагогічному училищі, далі отримала вищу освіту на філологічному факультеті Чернівецького державного університету ім. Федьковича. На сьогоднішній день Галина Бритвак проживає в селі Замулинцях, яке знаходиться поблизу Коломиї.

Творчий доробок Галини Бритвак включає:

- збірку оповідань «Пригоди песика пекінесика»: «Маленька помічниця», «Мрії збуваються», «Познайомимось знову», «Чуйко хазяйнує», «День народження», «Неспокійна ніч», «Давня історія про пекінесів», «Роздуми Чуйка», «Чуйко показує свій характер»;

- поезії: «Моїй матері», «Моя любов», «Я запитала у душі:...», «Дитя мале - душа відкрита...»;

- прозу життя Галини Бритвак: «Народитися знову».

Для переказу пропонуємо текст оповідання Галини Бритвак: «Давня історія про пекінесів».

2) Читання вчителем тексту для переказу.

«Давня історія про пекінесів»

Чуйко дуже швидко всьому вчився, добре розумів, чого від нього хочуть. Правда, бути слухняним йому не завжди подобалося, тому часто показував свій характер. Він підріс, став надзвичайно гарним. Коли вони гуляли з Настунею по вулиці, всі діти крутилися поруч. Чуйко радів, бігав, підстрибував, голосно гавкав. Одного разу діти почали сперечатися.

- Дивіться, він схожий на мавпочку! - сказав Руслан.

- Зовсім ні! – заперечив Ігор. – У нього зачіска, як у лева. І поводитьсь навіть як цар звірів, нікого не боїться.

І справді, Чуйко дуже змінився. Його мордочка дійсно нагадувала мавпочку. Очка були великі, темно-коричневого кольору з світлими відтінками навкруг, ніби він одягнув окуляри. Вушка звисали нижче мордочки. Густа шерсть світло-коричневого кольору з чорними кінчиками тягнулася по землі. А на шиї шерсть була темно-сіра, наче розкішний комір, одягнутий задом наперед, що дуже прикрашало песика. Саме в цьому і виявлялася схожість Чуйка з левом. Хоч вигляд такого мініатюрного лева нікого не лякав: навпаки, прояви царського характеру смішили дітлахів.

Одного разу Настуня запитала у бабусі, чому Чуйко схожий і на мавпочку, і на лева. Тоді вона почула цікаву історію про походження пекінесів.

«У старій китайській легенді розповідається, як лев колись закохався в мавпочку. У них народилося дитинча, котре і стало прародичем пекінесів. Від мавпочки пекінес успадкував невеликі розміри і темні, красиві та дуже виразні очі, а від лева – незалежність, хоробрість, почуття власної гідності і розкішну гриву – комір.

Протягом багатьох сторіч пекінеси жили лише в імператорському дворі і його садах. Право розводити пекінесів належало лише імператору: іншим це було заборонено під страхом смерті.

Лише в 1860 році вдалося вивезти до Лондона п'ять пекінесів. Вони були врятовані під час взяття імператорського палацу англо-французькими військами саме в той момент, коли їх мали вбити за наказом імператриці. Лише після Першої світової війни нащадки цих п'яти собак були знову завезені до Китаю.

Жодна порода собак не може похвалитися такою давньою і славною історією свого походження.

Особливо ціняться пекінеси з «чорною маскою» і «окулярами» на мордочці. Кінчик носа обов'язково чорний. Саме такий, як у нашого Чуйка. Ще пекінес дуже вибагливий до їжі і увісні хропе. Зате він має і позитивні риси: Дуже відданий господарям, лагідний з ними, не гризе меблі, ніколи не поступиться своєю гідністю. Він любить, щоб вся увага була звернена лише на нього. А ще дуже-дуже образливий».

- Так ось чому наш Чуйко любить кидатися на великих собак! – сказала Настуня. – Це у нього прояви характеру царя звірів.

3) Аналіз змісту прочитаного.

1. Фронтальна бесіда.

Визначте тему і основну думку тексту, з'ясуйте його стиль.

Який тип мовлення покладено в основу тексту?

Який на вигляд Чуйко? Чи можна його злякати? Чому?

4) Словниково-орфографічна робота.

Поясніть значення слів: легенда, імператор, порода тварин.

Легенда – це усний прозовий народнопоетичний твір, у якому йдеться про давноминулі події міфологічного й релігійного змісту, при цьому, розповідь ведеться від третьої особи.

Імператор – це титул глави держави в певних монархічних країнах, який є вищий рангом у порівнянні з королем чи царем.

Порода тварин – це сукупність особин у межах певного виду тварин, що має характеристики (властивості та ознаки), які є генетично обумовленими й стабільними, що відрізняють її від інших сукупностей особин такого виду тварин, стійко передають їх потомкам й є результатом творчої, інтелектуальної діяльності людини.

Доберіть синоніми до слів: хоробрий, гідність

Хоробрий – безстрашний, відважний, доблесний, мужній, сміливий, смілий.

Гідність – гордість, гонор, достоїнство, самоповага.

5) Повторне читання тексту для переказу вчителем або учнями по абзацу.

Колективне складання плану тексту.

Орієнтовний план детального переказу:

1. Поведінка Чуйка

2. Суперечка дітей

3. Опис зовнішності Чуйка

4. Історія про походження пекінесів

4.1. Дитинча лева і мавпочки

4.2. Імператорські собаки

4.3. Розповсюдження пекінесів

5. Особливості породи

6) Усний переказ (один учень починає, говорить два-три речення, інші продовжують). Коректування, уточнення та доповнення змісту.

7) Самостійна робота учнів над переказом. Написання докладного переказу у чернетках. Індивідуальна допомога вчителя окремим учням.

VII. Підсумок уроку. Оцінювання результатів роботи.

Інтерактивна вправа «Мікрофон».

- Чим був корисний для вас цей урок? Що нового ви взяли з уроку?

Оцініть кожен свою роботу на уроці, обґрунтуйте виставлену собі оцінку.

VIII. Завдання додому.

Переписати переказ з чернеток в зошити. Придумати інший заголовок до тексту. Підготувати коротку розповідь про свого домашнього улюбленця.

Реалізація плану розробленого уроку навчить учнів створювати детальний і стислий усний переказ тексту розповідного характеру за планом; буде сприяти виробленню вміння виражати думки зв'язно, послідовно, логічно, яскраво, грамотно, а також розвиватиме уміння відбирати потрібний для реалізації задуму матеріал та організовувати його в композиційно завершений текст; буде розвивати зв'язне мовлення, логічне мислення, пам'ять, культуру мовлення, спілкування; виховувати дбайливе ставлення і турботу про тварин.

Далі розглянемо види вправ для розвитку зв'язного мовлення.

3.2. Види вправ з розвитку мовлення

Для розвитку зв'язного мовлення дітей середнього шкільного віку використовують різні види вправ. Запропонуємо варіанти вправ за текстами івано-франківських письменників.

Вправа 1

Дітям пропонуємо на картці «речення», яке потрібно прочитати, а потім пояснити, чому його важко читати (тому що відсутні розділові знаки). Потім учні визначають межі речень. Колективно розставляють розділові знаки і роблять висновок, що у результаті вийшов текст. Отриманий текст записують.

Вранці Настуня прокинулася від якоїсь особливої метушні та загадкових голосів, що долітали з коридору вона зрозуміла що хтось прийшов кілька разів пошепки прозвучало її ім'я і вже впевнені кроки наближались до кімнати дівчинка заплющила очі щоб ніхто не здогадався що вона вже не спить і тут почула як біля ліжечка щось поклали і тихенько вийшли з кімнати зачинивши двері вона хитро одним очком підглянула щоб переконатись що нікого немає тоді хутчіш встала і побачила невеликий кошик без сумніву там була жива

істота яка намагалася вилізти а побачивши Настуню жалібно заскиглила. («Мрії збуваються» Г. Бритвак)

Вправа 2

Продовжити текст з попередньої вправи (5-7 речень). Вчитель задає навідні запитання: Як ви думаєте, хто в кошику? Чому він там з'явився? Чи зрадіє Настуня, коли побачить вміст кошика?

Вправа 3

У цьому завданні дітям після прочитання тексту пропонуємо:

- 1) визначити його тип та основну думку;
- 2) вписати з тексту всі незрозумілі слова і знайти їх значення у словниках.

Старовинна вілла, початок століття, баварсько-карпатський стиль (не знаю, чи такий насправду існує, швидше всього – ні, тож будемо вважати, що я вкотре видаю бажане за дійсне), вкрита рудою черепицею, стіни частково з білого каменю, частково з чорного дерева, декілька таночків, багатоярусні підвали на зразок середньовічних катакомб, а проте з найсучаснішим устаткуванням, обов'язкова вежа, в якій розташована цілком таємнича окрема кімната для писання шедеврів. Скажімо, готичних романів. Або метафізичних елегій.

Довкола – ріденький, проте вельми рідкісний парк, який навіть узимку, під снігом, залишає сильне південне враження – стільки в ньому вічнозеленого.

Пізніше з'ясовується, що віллу винесено на пагорб. З тераси, по кутах якої зимують закутані в мішки садово-паркові скульптури, можна дивитися на Штарнберзьке озеро, мимоволі згадане Еліотом у "Безплідній землі", на протилежний його берег з відразу кількома мисливськими замками, що ясніють у чорному плетиві січневого баварського лісу. Абсолютна тиша. («Вступ до географії» Ю. Андрухович)

Вправа 4

Виконайте докладний переказ тексту з попередньої вправи. Спочатку складіть план.

Вправа 5

Після прочитання наступних речень дітям пропонуємо дітям відповісти на запитання: Чи можна речення поміняти місцями? Чому ви так вирішили?

Настуня зайшла до кімнати. Чуйко метушився в своєму кутку. Шкарпетка лежала біля його кісточки.

Нагодувавши Чуйка, Настуня пішла до ванної кімнати. Часу було обмаль, а справ достатньо: почистити зуби, помитися, одягнути новеньке рожеве платтячко, і ще бабуся має заплести їй дві косички з великими бантиками. Дівчинка дуже старалася, хотілося, щоб всі сьогодні були нею задоволені.

- І не соромно тобі! – сказала Настуня. – Кісточка твоя! А шкарпетка – не іграшка і не їжа. Навіщо ти її пожував? Що, смачна? Чого відвертаєшся? Песик в шкарпетках не ходить. Ще й до того – це чужа річ, а красти негарно! Зрозумів?

- Донечко! – почула вона мамин голос. – Твій бешкетник вже наївся і вкрав шкарпетку. Іди. пошукай, куди він її відніс. («Чуйко хазяйнує» Г. Бритвак)

Вправа 6

Пропонуємо дітям вірш Г. Бритвак. Після прочитання тексту вірша їм необхідно визначити тему твору, звертаючи увагу на слова, які можуть допомогти це зробити. Потім із кількох заголовків діти мають обрати той, який запропонований поетесою, і пояснити такий вибір.

*А що слова? Кидають їх, буває, як на вітер,
Тому і суті неможливо зрозуміти.
Просто слова, обіцянки даремні-
Усе, як в казці, тож слухати приємно.
А де реальність? І які слова
Розкажуть, що вона жива?
Або підкажуть, де її шукати?
Вона ж єдина! Отже, треба знати:
Слова приховують думки облудні,
І їх по-своєму трактують люди,
Є слово «Мир» і слово є «Війна»,
А суть війни підступна і страшна.
Та мир приходить, мир перемагає.
Хто ж людству зрозуміти заважає,
Що не страждання, не війна і кров
Реальні у житті? Реальна лиш Божественна любов!
Бо ця любов – іскринка Бога в нас,
І прийде неодмінно час,
Коли захоплювати будуть всіх не гроші,
А чисте небо і діла хороші,
Коли радіти будуть за сусіда*

І перестануть накликати біди

На чиюсь голову, бо ворогів не буде.

Під мирним небом житимуть щасливі люди. (Г. Бритвак)

Варіанти заголовків: «Реальність» (правильний), «Свобода», «Війна і мир».

Вправа 7

За заголовком тексту «Марійка і Костик» визначте його тему. Після прочитання тексту знайдіть в ньому два зайві речення, які не відповідають темі та заголовку, потім прочитайте текст без цих речень. Визначте тип тексту: розповідь, опис, роздум. Аргументуйте відповідь.

...Вони б зустрілися біля місцевого кінотеатру. Костик одразу запропонував би велику порцію морозива. Потім вони всілися б на лавочку, і він одразу сказав би, що думав про неї кожен день. Це місце, де нарешті знайдено сякий-такий компроміс митця і суспільства, цих не на життя ворогуючих монстрів. Вона навіть кілька разів уже снилася йому! Одного разу снилося, що вони йдуть на великий бенкет, де майже всі дорослі. Костик одягнений у темно-синій смокінг, чорні, з двома рівними лініями штани, і метелик (ось лише не пам'ятає: чорний чи темно-синій). А Марійка у такій коштовній сукні з вирізом, мовби їй двадцять п'ять! На бенкеті всі танцюють, а лакеї (прислуга? офіціанти?) з відпрасованими усмішками розносять морозиво із фруктами у таких дивних крихких скляночках і... шампанське, багато шампанського! Вони двоє теж мають вигляд на всі двадцять, бо інакше їх би не пропустив швейцар – у штанах із лампасами, подібними до генеральських – на цю учту для багатих і щасливих. На цей віденський вікенд, де збуваються всі мрії. Я почував себе так, як, мабуть, повинен себе почувати молодий принц крові, що напередодні коронування оглядає власну карликову державку. На це поле битви за любов, приправлене морозивом із фруктами і шампанським без ананасів. Костик іде через усю залу, запрошуючи Марію танцювати. Вона граційно киває – і починається казка поліського пралісу... Раптом він починає страшенно хвилюватися. Руки пітніють, мовби щойно подолав п'яти кілометровий крос із бар'єрами. Костик хоче признатися, що він любить Марійку. І... сон закінчується... («Марійка і Костик» С. Процюк).

Вправа 8

Прочитайте уривок з оповідання Ю. Андруховича «Зліва, де серце». Назвіть слова, які передають образ головного героя. Перекажіть уривок своїми словами. Подумайте, які слова можна використати замість слів: я, моя, мені.

У мене є препогана звичка – усамітнюватися. Я люблю, коли на світі немає нікого, крім мене. Тоді мої гордощі квітують і плодоносять, бо я – найвищий цар і володар. Чомусь я не Адам.

Два тижні, цілих два тижні я не можу усамітнитися. Перші два тижні з двох років. Два тижні, як я став курсантом – не тим, що з них штампують офіцерів, а тим, що в найкращому разі отримає лички сержанта і через півроку поїде в лінійні війська мучити себе та собі подібних. Я курсант учбового мотострілецького полку. Моя голова має ідеальну кулясту форму – я дізнався про це щойно тут, після того як мене постригли і поголили. Ще я дізнався тут про те, що підлогу слід мити з милом – навіть коли вона чиста. Моя права рука німа і безпорадна – на ній виразка, і вона міцно перев'язана несвіжим бинтом.

... А четвертий тут я, з ідеальною лисою головою й виразкою на правій руці, апатичний, мов крокодил. Я можу сидіти годинами й ні про що не думати, втикаючи в одну й ту ж точку. Я завжди хочу спати і сон є моєю останньою радістю. Я раніше ніколи не був таким. («Зліва, де серце» Ю. Андрухович)

Вправа 9

Прочитайте наведений уривок оповідання Г. Бритвак «Неспокійна ніч». Про що у ньому розповідається? Підготуйтеся переказати його від імені песика, почніть так.... «Мене забрали від мами і принесли в новий дім...».

Коли гості розійшлися, Настуня з Чуйком пішла до своєї кімнати. Вона розстелила ліжечко, склала свій святковий одяг, одягнула піжаму. Чуйко тим часом допивав молочко з мисочки. Тоді оглядати своє нове «ліжечко». Спочатку спробував лягти, потім піднявся і почав смикати пуховичок зубами. Проте потягнути його не вдалося, бо песик стояв на пуховичку лапками.

Чуйко сердився, гарчав, нарешті почав гребти лапкою, ніби хотів розгорнути якесь сміття, тоді покрутився і ліг вздовж свого "ліжечка" на бочок, склавши до купи лапки.

- Ну що, вмотився? От і добре. Тепер будемо спати. На добраніч!

Настуня вимкнула світло, лягла в ліжечко і аж тепер відчула, як втомилась за день, бо повіки стали такі важкі, що дівчинка не спам'яталася, як її охопив міцний сон.

Прокинулась вона від Чуйкового скавуління. В кімнаті було темно. Зразу не зрозуміла, що сталося, та раптом вмить збагнула, що це плаче її новий друг. Мабуть, йому страшно і самотньо вперше спати без мами. Вона ввімкнула світильник біля ліжечка, встала і підійшла до песика.

- Не бійся. Бачиш, я теж сама сплю в ліжечку і не працюю за мамою, - лагідно сказала дівчинка. Вона погладила плаксія. Песик почав лизати їй руку, а потім став гратися і весело підстрибувати. Він схопив кісточку і побіг. («Неспокійна ніч» Г. Бритвак)

Вправа 10

Прочитайте оповідання Г. Бритвак «Неспокійна ніч» до кінця. Запропонуйте свій варіант закінчення тексту (5-7 речень).

Вправа 11

Прочитайте вірш Г. Бритвак «Свобода». Висловіть свою думку з приводу того, що таке «свобода». Знайдіть у словниках синоніми і антоніми до слова «свобода».

*Правителем ніхто не може стати,
Ніхто не може світ завоювати,
Бо та свобода, що в душі родилась,
Ще жодній владі світу не скорилась.
Свобода ця не хоче керувати,
Вона когось не хоче убивати,
Вона усім дає відкрито жити,
Свобода внутрішня повинна світ змінити.
Вона не створює ніякі таємниці.
Де є свобода, там нема границі.
І страху там нема, де є свобода,
Немає в неї вибраних народів.
З цим почуттям свободи ми родились.
І там, в душі, нічого не змінилось.
Чому ж через дрібниці ми страждаєм,
А про свою свободу забуваєм? («Свобода» Г. Бритвак)*

Вправа 12

У тексті вірша Г. Бритвак «Свобода» спробуйте замінити слово «свобода» синонімами так, щоб вірш залишався ритмічним.

Вправа 13

Прочитайте вірш С. Г. Пушика «Пісня про матір». Яке враження справив на вас цей вірш? Напишіть короткий твір роздум про роль матері у Вашому житті (5-7 речень).

*Земля дочекалась і рясту, і сонця, і цвіту,
Душа, мов калина, росте і цвіте без тепла.
Нічого не треба, нічого не хочу від світу,
Лишень аби мати на білому світі була.*

З-за гір віє вітер, в степах повмирили морози,
 Шумлять осокови, весняно зітхають гаї,
 А мати старенька стоїть на високім порозі,
 Та й думає мати, як маються діти її.
 А діти світами, а діти у веснах та в зимах,
 Приїдуть і скажуть: «Нам двері, матусю, втворіть».
 І доти всі діти живуть по світах молодими,
 Допоки чекають, допоки живі матері.
 Земля молодіє від рясту, від сонця, від цвіту,
 Душа, мов калина, росте і цвіте від тепла.
 Нічого не треба, нічого не хочу від світу,
 Лишень аби мати на білому світі була. («Пісня про матір» С. Г. Пушик)

Вправа 14

Прочитайте оповідання Г. Бритвак «Маленька помічниця». Придумайте 2-3 варіанти заголовків. Зробіть стислий письмовий переказ оповідання, від імені Настуні, спочатку склавши план.

Маленька помічниця

Дівчинка Настуня почувалася сьогодні дуже щасливою, хоч найбільше радості, несподіваних сюрпризів вона чекала завтра, в день свого народження. Виповниться Настуні аж п'ять рочків. Незрозуміле відчуття чогось надзвичайного переповнювало все її єство. Сьогодні навіть бабуня похвалила її, назвала маленькою помічницею, і це подарунком. Адже Настуня в своїй кімнаті поскладала всі іграшки, свій одяг, почистила гарно взуття, полила кімнатні квіти. А мама сказала, що її маленька донечка розумниця, бо стала відповідальною і тепер, можливо, в неї з'явиться чотириногий друг, котрий потребуватиме багато уваги та особливого догляду.

Настуня давно мріяла про маленького песика і неодноразово просила батьків, щоб купили їй цуценя. Але татусь говорив, що дівчинка ще не вміє доводити всі справи до ладу без допомоги дорослих, тому песик буде страждати у такої господині. Та тепер все змінилося. Дівчинка дуже старалася бути самостійною і приємно дивувала своїх батьків. Сьогодні вона цілий день допомагала бабусі. І зараз, побажавши всім доброї ночі, пішла до своєї кімнати, розстелила ліжечко, лягла, щоб швидше заснути та наблизити довгождане завтра. (Г. Бритвак)

Вправа 15

Прочитайте уривок оповідання С. Процюка «Аргонавти (Третя історія Марійки і Костика)» С. Процюк. Оберіть із запропонованих варіантів слів в

дужках, які найбільш підходять за змістом. Перечитай ще раз уривок. Що нового ви дізналися?

Адже Територія Наших Снів має окремі закони і правила. Вона зв'язана з нашим життям (безколірними, колірними, яскравими) і надмірними нитками. Але чому ми (ніколи, часто, завжди) не можемо передбачити сні? Чому нам (часто, завжди, ніколи не) сняться незнайомі чи малознайомі люди, про яких ми не згадуємо упродовж реального життя? Що означають наші сонні фантасмагорії, як-от історія визволення мого тата із бегемотячого полону? Чому Костик снівся мені (частіше, рідше, ніколи), коли ми посварилися? Адже я найбільше думаю про нього. Принаймні, (більше, менше, не менше), ніж про школу, спортивну секцію чи батьків. Він би мав мені снитися (кожної, одної, усякої) ночі! Як стати соннознавцем, щоб розуміти ці речі? А може, це лише довільні картинки такої ж довільної гри молекул і атомів нашого мозку? Чому вівторкової ночі сниться щось гарне, а четвергової – похмуре і тривожне? Чи можна запрограмувати сні? Або навчитися не пам'ятати їх? Чи запам'ятовувати всі? Чому, зрештою, одні сні ми пам'ятаємо детально, інші – згадуємо лише уривками, а треті не можемо нізащо згадати? Звідки ці (вибіркові, постійні, регулярні) привередливі сновидця? («Аргонавти (Третя історія Марійки і Костика)» С. Процюк)

Вправа 16

Прочитайте уривок оповідання Ю. Андруховича. Як ви думаєте, ім'я і прізвище, якого відомого українського поета пропущене у тексті? (Тараса Шевченка). Чим, на вашу думку, закінчилось оповідання? Запропонуйте свій варіант продовження (7-10 речень). Чи були у Вас в ранньому дитинстві подібні пригоди?

Агіографія _____ для більшості українців починається з його дитячої подорожі до кінця світу. На цьому випадкові найчастіше наголошують учителі вже в початкових класах загальноосвітніх шкіл: шестилітній хлопець одного літнього дня, нікому нічого не сказавши, вирушає з дому назустріч обрієві – туди, де, як йому здається, небо сходиться з землею, і світ закінчується.

Рівнинно-степовий ландшафт спокушає своєю відкритістю. Все здається досяжним, навіть найвіддаленіша смуга на видноколі. Першого дня хлопець змушений був повернутися ні з чим: кінець світу лишався надто далеко, на землю западав вечір, і мандрівник вирішив, що надто пізно вийшов з дому. Така відстань вимагає довшого часу, обачно подумав він і тихо повернувся додому. Наступного ранку він вийшов ще вдосвіта, аби перед смерком встигнути дійти до кінця світу і – бажано – повернутися назад. Ранкову росу, запахи степової рослинності й поступове світання неба кожен із нас може додати в своїй уяві. «(Shevchenko is OK) Ю. Андрухович)

Вправа 17

Прочитайте вірш Ю. Андруховича. Про яку професію у ньому йдеться? (Астролог). Чи так Ви собі її уявляли? Що на вашу думку не зовсім правильно для сучасних представників описаної у творі професії? Випишіть з твору епітети.

*У нього палка потреба,
у нього жадання слізне:
окраєць нічного неба
піймати у фокус лінзи...
Бо він живе на горищі,
а там сутерени вищі:
у сутінках – мерехтіння
і сонце межує з тінню.
Він дивиться тільки вгору,
і небо лоскочуть вії,
коли в полудневу пору
від кухні смаженим віє.
Над містом літають птахи,
а поруч із ними «ахи»,
коли роззявлять на площі
голодні роти бідолахи.
Земля собі пілігримить,
кружляє собі й кружляє,
а хтось нові пелерини
на осінь собі замовляє –
а він живе на горищі
(там зимно, там вітер свище),
але насправді з горища
небесна ковбана ближча.
У нього маєтків немає –
згори в декольте заглядає,
а в місті вічність минає
не так, як він загадає.
(Балконне крило ажурне
й сентиментальне, мов танго,
обжив бароковий янгол –
створіння пухке й безжурне).
І взявши голову в руки,
він крикне собі з розпуки:
«Чого я марную роки?!
Візьму попід руку Юзьку,
піду в пивничку на Руську,
забуду святі мороки!
Забуду святі мороки...» (Ю. Андрухович)*

Вправа 18

Прочитайте уривок оповідання Г. Бритвак «Роздуми Чуйка». Про що у ньому розповідається? Опишіть риси характеру когось із персонажів оповідання.

Доберіть епітети до поданих слів: шерсть, миска, будинок.

Знайдіть у тексті антоніми. Складіть з ними речення.

Зате з протилежної сторони проживали сусіди у власному будинку, трохи меншому, як у Чуйкових господарів. Там у дворі був прив'язаний собака, котрий теж мав свій будиночок. Перед ним завжди стояла миска з їжею. І як тільки Чуйко з'являвся на вулиці, Барбос (так звали собаку) зразу підходив до своєї миски, кидав злий погляд на Чуйка і починав гавкати. Тоді на сходах з'являвся не менш злий господар і голосно гукав:

- Іди, Ледащице, подивися, чого твій облізлий Барбос завівся!

Потім виходила Ледащиця і огризалася:

- Від такого чую, сам ледащий! Бачиш, собака теж тебе слухати не хоче.

Ледащий ще щось трохи бурмотів, а Чуйка Настуня тягнула на повідку геть, бо він також давав собі волю, намагаючись перегавкати Барбоса.

Чуйка дивувало, чому люди сваряться. Чому обзивають одне одного Ледащицею та Ледащим?

- Ідемо звідси, - говорила вона, - бо тітка Ганна та дядько Федір сваряться.

І забирала його у двір сусіднього будинку. "Напевно, це так лагідно вони звертаються одне до одного", - думав Чуйко. Адже Настуня йому деколи говорить "Красунчик" і дивиться так лагідно. А дядько Федір та тітка Ганна, навпаки, говорять з такою люттю, аж моторошно стає. І Барбоса вони теж не люблять, не дбають про нього. Шерсть він має погану. З одного боку Барбос зовсім облізлий, а з другого – шерсть заплуталась і висить бурульками. Його господар – Ледащий – теж облізлий і лице у нього таке велике, що аж на голову вилізло.» («Роздуми Чуйка», Г. Бритвак)

Вправа 19

Прочитайте уривок оповідання. Навіщо автор описує природу навколо житла героя? Можливо – це важливі деталі для розуміння подальшого змісту твору? Знайдіть і підкресліть у тексті іменники у називному відмінку. Придумайте і запишіть продовження наведеного тексту (10-12 речень).

Я маю кімнату на третьому поверсі, під згадуваною вежею. Мої вікна виходять на паркові сосни, на приозерні схили, далі само озеро, потім Альпи (іноді їх зовсім немає – вони розчиняються в імлістій порожнечі), потім вони робляться дедалі вищими, потім починаються інші культури, землі, перевали, інші рослини, ландшафти, мови, напої, потім

уже Італія, в бік якої тужливими очима задивлений кожен порядний баварець. Мої вікна, отже, виходять на південь. («Вступ до географії» Ю. Андрухович)

Вправа 20

Прочитайте уривок з твору Г. Бритвак «Роздуми Чуйка». Визначте його основну думку. Як змінювався настрій Чуйка упродовж описаних подій? Чим це пояснити? Обґрунтуйте свою відповідь цитатами з тексту. Складіть план уривку. Напишіть докладний письмовий переказ.

Чуйко вже багато чому навчився. Він добре розумів, чого від нього хочуть. Снав тепер у коридорі на своєму пуховичку і не вередував вночі. Щоранку Настуня вигулювала його на вулиці, а потім брала з собою до ванної кімнати, де вона чистила зуби, вмивалася, розчісувалася. Чуйко спокійно спостерігав за дівчинкою, чекаючи, коли Настуня розчісуватиме його мрякою щіткою. Правда, одного разу він не на жарт злякався, коли дівчинка чистила зуби і сказала:

- Що, красунчику, може і твої зубки почистимо?

Він відвернув голову, побачивши, яка довга і страшна та зубна щітка.

- Не бійся, - засміялася Настуня, - песикам зуби не чистять. Я пожартувала. Тебе ми просто розчешемо, щоб шерсть була гарною пухкою.

Чуйко знав, що свою шерсть люди називають волоссям. Напевно, тому, що вона постійно росте. Люди стрижуть своє волосся, якщо захочуть. Ще він знав, що у чоловіків шерсть росте і на обличчі, правда, не повністю. Вони, бідні, щодня голяться перед дзеркалом, щоб виглядати гарно. А такі чоловіки, що не голяться, носять вуса і бороду.

Чуйкові подобалося спостерігати, як Настуня заплітала у своє волосся бантики. Одного разу вона і йому почепила на шию бантик, а потім підняла до дзеркала, щоб він помилювався собою. Але Чуйкові це не сподобалося, дуже заважало і хотілося швидше позбутися такої прикраси. Та дівчинка сама розв'язала бантик.

- Не хочеш, то не буду більше тобі зав'язувати.

А от мама і бабуся Настуні ніколи не ходили з бантиками, вони більше часу проводили на кухні.

Чуйко часто гуляв з Настунею по вулиці. У дворі йому все було знайоме. З двох сторін від їхнього особняка теж були будинки. Один з них був дуже великий, багатопверховий, як говорила Настуня. Там у дворі завжди гралися діти. Дівчинка ходила туди на ігровий майданчик разом з Чуйком. («Роздуми Чуйка», Г. Бритвак)

Отже, застосування вищенаведених вправ на основі текстів івано-франківських письменників і поетів дозволить розвивати зв'язне мовлення у дітей середнього шкільного віку.

Висновки до розділу 3

1. На основі проведеного дослідження теоретичних і практичних засад розвитку зв'язного мовлення нами було розроблено урок розвитку зв'язного мовлення з української мови за текстами івано-франківських письменників для учнів 6 класу.

Для уроку розвитку мовлення була обрана тема «Докладний письмовий переказ розповідного художнього тексту». Метою уроку було навчити учнів створювати детальний і стислий усний переказ тексту розповідного характеру відповідно до плану; виробляти вміння виражати думки зв'язно, послідовно, логічно, яскраво, грамотно, уміння відбирати потрібний для реалізації задуму матеріал та організувати його в композиційно завершений текст. Матеріалом для переказу стало оповідання Галини Бритвак «Давня історія про пекінесів».

2. Для розвитку зв'язного мовлення у дітей середнього шкільного віку використовують різні види вправ. У пункті 3.2 запропоновано варіанти вправ за текстами івано-франківських письменників, застосування яких дасть змогу розвивати зв'язне мовлення дітей середнього шкільного віку.

ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження практичних й теоретичних основ розвитку мовлення учнів середнього шкільного віку, можемо підбити підсумки, що під мовною компетенцією мається на увазі досить складне поняття, в якому об'єднуються як мова, так й мовлення, до того ж яка надає характеристику особистості як людини, яка володіє мовою, спроможна доречно застосовувати її у комунікативному плані, ґрунтуючись на граматичних правилах.

Здійснивши огляд думок різних науковців, підсумуємо, що доцільно прийняти розмежування між мовною, й комунікативною компетенцією, внаслідок того, що мовна входить до складу комунікативної, таким чином їх уподібнення не є можливим. У методиці формування цих компетенцій - актуальна проблема. Рівень ефективності навчання рідної (української) мови в школі здебільшого є залежним від того, якою мірою підходи і методи останнього являються орієнтовані на вікові особливості школярів.

Середній шкільний вік (з десяти-одинадцяти до чотирнадцяти-п'ятнадцяти років) – виступає переходом від дитинства до юності, який характерний навчанню у п'ятих-дев'ятих класах і якому властиве бурхливе зростання й розвиток усього організму. Підлітковий вік можливо відзначити як такий, коли здійснюється перебудова організму, що має стосунок до періоду статевого дозрівання, для якого властивою рисою є швидка стомлюваність, відсутність емоційної стабільності, до того ж відсутність стійкості уваги.

Отже, в процесі організації навчальної діяльності щодо формування комунікативної компетенції учнів, доцільно проводити зміну видів діяльності на періодичній основі, як на уроці, так й під час виконання домашніх завдань. За допомогою цього можна запобігти фізичній стомлюваності, яка має зв'язок з досить високим рівнем навчального навантаження, до того ж із загальним ходом перебудови організму в процесі статевого дозрівання. Необхідно докладати зусиль аби не застосовувати формальний підхід до навчання, до якого переважно належить фронтальна форма роботи, де неможливим є

протікання природної взаємодії школярів між собою, вираження власної унікальної особистості.

Рівень результативного формування вмінь, а також навичок мовленнєвої діяльності у школярів середньої школи на уроках української мови перебуває в залежності від врахування викладачем вікових психолого-педагогічних особливостей, правильного підбору засобів, методів навчання, прийомів, моделювання навчальних ситуацій тощо, які виступають як спонукання до спостережень, прагнення висловити свої думки, зробити добір вагомих аргументів тощо. До одного із напрямків розвитку мовлення школярів середнього шкільного віку належить зв'язне мовлення, під яким маємо на увазі процес формування в учнів навичок й умінь формувати власні й сприймати та відтворювати чужі висловлювання як в писемній, так й в усній формах.

Формування навичок та вмінь зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови) проходить поетапно. Здійснивши аналіз чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови для 5–9 класів, можемо підсумувати, що такому етапу формування умінь й навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років як збагачення мовлення забутими словами, синонімами, іншомовними словами тощо в ній присвячено в достатній увазі.

Такий напрям формування навичок й умінь зв'язного мовлення у школярів 10-15 років як переказування чужого мовлення (переказ) на сучасному етапі доволі широко застосовується в аналізованій програмі з української мови.

Формування вмінь і навичок зв'язного мовлення у школярів 10-15 років (за чинною програмою з української мови) за напрямом самостійна побудова власного висловлювання розпочинається в п'ятому класі. Розпочате у шостому класі формування навичок та вмінь зв'язного мовлення у школярів за напрямом самостійна побудова власного висловлювання в різних стилях продовжується у сьомому-дев'ятому класах з метою розширення вмінь та знань учнів.

Система завдань із розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку містить: 1) вправи на формування вміння уточнювати й розширювати висловлювання; 2) вправи на формування вміння слухати; 3)

вправи на формування вміння створювати своє висловлювання. Для подальшого використано підручники Українська мова для 5-9 класів авторів С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичової.

З метою формування уміння уточнювати й розширювати висловлювання проходить шляхом виконання наступних видів завдань: 1) закінчіть речення; 2) дайте відповіді на запитання; 3) доповніть речення (конструкції); 4) складіть й запишіть речення тощо. З метою формування уміння слухати в підручниках Українська мова (5-9 клас) Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. застосовують вправи: 1) складіть план; 2) доберіть заголовок; 3) визначте тему та основну думку тексту; 4) дайте відповіді на запитання; 5) відгадайте загадки; 6) запишіть ключові слова. З метою формування вміння створювати власне висловлювання застосовуються вправи: 1) перекажіть текст (докладно/стисло, усно/письмово); 2) складіть діалог; 3) складіть план власного висловлювання; 4) складіть (усний/письмовий) твір (роздум, розповідь, опис); 5) доповніть текст (усно/письмово) власними роздумами / враженнями; 6) складіть міні-твір (твір-мініатюру) на одну із запропонованих тем тощо.

На основі здійсненого дослідження практичних та теоретичних засад розвитку зв'язного мовлення нами було розроблено урок розвитку зв'язного мовлення з української мови за текстами івано-франківських письменників для учнів 6 класу.

Для уроку розвитку мовлення була обрана тема «Докладний письмовий переказ розповідного художнього тексту». Метою уроку було навчити учнів створювати детальний і стислий усний переказ тексту розповідного характеру за планом; виробляти вміння виражати думки зв'язно, послідовно, логічно, яскраво, грамотно, уміння відбирати потрібний для реалізації задуму матеріал та організувати його в композиційно завершений текст. Матеріалом для переказу стало оповідання Галини Бритвак «Давня історія про пекінесів».

Для розвитку зв'язного мовлення у дітей середнього шкільного віку використовують різні види вправ. У пункті 3.2 запропоновано варіанти вправ за текстами івано-франківських письменників, застосування яких дасть змогу розвивати зв'язне мовлення дітей середнього шкільного віку.

Застосування розробленого уроку і вправ навчить буде сприяти виробленню вміння в учнів уміння виражати думки зв'язно, послідовно, логічно, яскраво, грамотно, а також буде розвивати зв'язне мовлення, логічне мислення, пам'ять, культуру мовлення, спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Москва: Юрайт; ИД Юрайт, 2014. 811 с.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
3. Белл Р. Т. Социоллингвистика. Цели методы и проблемы. Москва: Международные отношения, 1980. 245 с.
4. Бібік Н.В. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 45-50.
5. Білавич Г., Шевчук Н., Данилюк Т. Формування читацьких інтересів майбутніх магістрів педагогіки засобами літератури рідного краю. Навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 160 с.
6. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник: у 2 т. 5-те вид., виправл. і доповн. Львів: Априорі, 2016. Т.1. 382 с.
7. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник: у 2 т. 5-те вид., виправл. і доповн. Львів: Априорі, 2016. Т.2. 358 с.
8. Великий тлумачний словник української мови. Київ: Перун, 2004. 1190 с.
9. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2003. 1136 с.
10. Гавриловська М. В. Значення змісту понять "мовна компетенція" і "комунікативна компетенція" в освіті майбутнього вчителя. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2011. Вип. 9. С. 95-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2011_9_18.
11. Головань М.С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2011. No8. С. 224-233.
12. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

13. Европейский Языковой Портфель: предложения по разработке / И. Крист, Ф. Дебюзер, А. Добсон и др.: Пер. с англ. М.: Еврошкола, 1998. 155 с.
14. Эльконин Б.Д. Детская психология / ред.-сост. Б.Д. Эльконин. Москва: Издательский центр «Академия», 2007. 384 с.
15. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ: Ленвіт, 2009. 143 с.
16. Калінін В.О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Житомир, 2005. 20 с.
17. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. освіти. Київ: Ленвіт, 2007. 272 с.
18. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених: навч. посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.
19. Кожанова В.Е., Милованова, Л.А. Специфика среднего школьного возраста в развитии креативных умений на уроке иностранного языка. Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XIII междунар. студ. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК. 2013. №13. С. 79-84. URL: <https://sibac.info//archive/humanities/13.pdf>
20. Кон И.С. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 256 с.
21. Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 3. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2009. С. 180 – 194.
22. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с. URL: <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/Metodyka-vykladannia-ukrainskoi-movy.-Posibnyk.pdf>

23. Кучай О.В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. Рідна школа. 2009. №11. С. 44-48.
24. Ломакович В. Я. Успішно орієнтовані вправи для розвитку мовленнєвої діяльності учнів. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. 2019. Вип. 11. С. 57-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2019_11_8.
25. Лопатинська Н.А. Мовна, мовленнєва та комунікативна компетенції у студентів вищих навчальних закладів як складники фахової культури майбутнього корекційного педагога. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). 2015. Вип. №5. С. 187-197.
26. Марущак О. М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами дитячої періодики: Методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 134 с.
27. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
28. Мордовцева Н.В. До проблеми формування мовної компетенції учнів. Проблеми суч. пед. освіти. 2000. Вип. № 19. Ч. II. С. 43–51.
29. Нагорна Н.В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції. Виховання і культура. 2007. №1-2. С. 266-268.
30. Окуневич Т. Формування комунікативної компетенції учнів засобами рідної мови. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 2. С. 123-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2016_2_26.
31. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. Дивослово. 2006. № 9. С. 2-5.
32. Остапенко Н. М., Симоненко Т. В., Руденко В. М. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 248 с.
33. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія. Київ: Академвидав, 2015. 400 с.
34. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навчальний посібник. Київ: Ленвіт, 2006. 134 с.

35. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
36. Поливанова К.Н. Проектная деятельность школьников. Москва: Просвещение, 2011. 192 с.
37. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія: навч. посіб. Вид. 3-тє, виправ. Суми: Університетська книга, 2010. 352 с.
38. Попович А. С. Методика навчання української мови в старших класах: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 95 с.
39. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2013 р. №1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9>
40. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
41. Рыжов В.В. Иноязычные способности: учебное пособие. Нижний Новгород, 2001. 234 с.
42. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава-Київ: Довкілля, 2006. 233 с.
43. Словник-довідник з української лінгводидактики. Навч. посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2003. 69 с.
44. Українська мова 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Пояснювальна записка. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 №804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
45. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. Москва: Педагогика, 1989. 208 с.
46. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія /За ред. акад. А.М. Богущ. Одеса, 2008. 237 с.
47. Яценко Т.В. Психологія дитячої творчості: навчальний посібник. Кременчук : Бітарт, 2019. 198 с.

48. Bachman L. Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University Press, 1990. 420 p.

49. Savignon S.J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. 2nd edition. New York: McGraw-Hill, 1998. 349 p.

Ілюстративний матеріал

50. Андрухович Ю. Твори. URL: <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/andruhovic-urij>

51. Бритвак Г. Твори. URL: <https://sites.google.com/site/xatachytalnya1/pismenniki-prikarpatta/galina-britvak>

52. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Українська мова. 5 кл.: підруч. для закл. загальн. середн. освіти. Вид. 2-е, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми. Київ: Грамота, 2018. 256 с.: іл. URL: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/5-klas-ukrajinska-mova-ermolenko-2018.pdf>

53. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2014. 222 с.: іл. URL: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D0%B0/Downloads/6_klas_ukrajinska_mova_ermolenko_2014.pdf

54. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г. Українська мова: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2015. 288 с.: іл. URL: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/Ukrainska_mova_7klas_Jermolenko_2015.pdf

55. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2016. 272 с.: іл. URL: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/8_klas_ukrajinska_mova_ermolenko_2016.pdf

56. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т. Українська мова: підручн. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2009. 304 с.: іл. URL: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/Ukrmoiva_9klas_Jermolenko.pdf

57. Процюк С. Аргонавти (Третя історія Марійки і Костика). URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/procuk-stepan-argonavti-treta-istoria-marijki-i-kostika/>

58. Процюк С. Залюблені в сонце (Друга історія Марійки і Костика). URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/procuk-stepan-zalubleni-v-sonce-druga-istoria-marijki-i-kostika/>

59. Процюк С. Марійка і Костик. URL: <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/procuk-stepan-marijka-i-kostik/>

Розвиток мовлення дітей середнього шкільного віку

Анотація

У роботі представлено погляди мовознавців на сутність мовної компетенції як складника комунікативної компетенції. З'ясовано психолого-педагогічні особливості та напрями роботи з розвитку мовлення учнів середнього шкільного віку. Вперше здійснено комплексний аналіз елементів розвитку зв'язного мовлення учнів середнього шкільного віку у програмі та підручниках з української мови. Розроблено урок та запропоновано вправи для збагачення розвитку зв'язного мовлення школярів 10-15 років за текстами Івано-Франківських письменників.

Ключові слова: мовна компетенція; комунікативна компетенція; зв'язне мовлення; розвиток мовлення.

Lychuk Viktoriia

Speech development of middle school children

Summary

The research presents the views of linguists on the essence of language competence as a component of communicative competence. Psychological and pedagogical features and directions of work on speech development of middle school students are clarified. For the first time, a comprehensive analysis of the elements of the development of coherent speech of middle school students in the program and textbooks in the Ukrainian language. A lesson was developed and exercises were proposed to enrich the development of coherent speech of schoolchildren aged 10-15 based on the texts of Ivano-Frankivsk writers.

Key words: language competence; communicative competence; coherent speech; speech development.

Дата

Підпис